

Nexhat Ibrahim

**Aspekte të
marrëdhënieve islamo-
kristiane në Mesjetë**

**Z ë r i Y n ë
Prishtinë, 2004**

Nexhat Ibrahim
Aspekte të marrëdhënieve islamo-kristiane
në Mesjetë /shekujt VII-XV/

E-mail:nexhatib@hotmail.com

Botues: Zëri Ynë, Prishtinë, 2004.
www.zeri-yne.org

Prishtinë, 2004.

Përmbajtja:

- **Hyrje** apo Lindja e Diellit
- **Popujt me shpallje hyjnore** apo Pastërtia absolute e Muhammedit a.s.
- **Përhapja e islamit në territoret kristiane** apo Margaritari në shkretëtirë
- **Kristianët dhe muslimanët në Andaluzi** apo Pranvera në Evropë
- **Kristianizmi mesjetar kundrejt Islamit** Apo Islami i shikuar me dioptri bardhë e zi
- **Evropa kristiane dhe kristianizmi në sytë e muslimanëve** apo Falsifikimi i Fesë së Jezusit
- **Ndikimi i islamit në Evropën mesjetare** apo Hedhja e farës së vërtetë
- **Pelegrinët kristianë si udhëlidhës ndërmjet qytetërimit kristiano-musliman** apo Braktisja e rastit për njohje dhe afrim mendimesh
- **Fërkimet ushtarake ndërmjet Lindjes Islame dhe Perëndimit kristian** apo Kryqëzatat: Krim institucional atëherë e sot
- **Fundi i mesjetës dhe fillimi i kohës së re** apo Nga apokalipsa në apokalipsë
- **Në vend të përfundimit** apo Vëllezër nga Adami, ejani të kuvendojmë gju në gju
- **Literatura**
- **Treguesi i emrave**
- **Përmbajtja**

Nexhat Ibrahim

**Aspekte të marrëdhënieve
islamo-kristiane
në Mesjetë /shekujt VII-XV/**

**Z ë r i Ynë
Prishtinë, 2004**

Bota kristiane, në të cilën Islami hyri befasisht në shekullin VII, pati përjetuar një varg ndarjesh, kontestesh religjioze-doktrinare dhe luftërash shkatërruese për dominim politik, territorial dhe fetar. Si rezultat të kësaj gjendjeje, ndërmjet Lindjes dhe Perëndimit, hasim vështirësi serioze. Por, vështirësi serioze kemi edhe brenda njërës, edhe tjetrës palë, të manifestuara fuqishëm, në kundërvënie dhe mospajtime. Nuk habit fakti, që feja islame me Muhammedin a.s., e cila lindi në zemër të Arabisë, të hebraikët, ishte një *falsifikat i traditës biblike*¹, kurse të kristianët, e kësaj periudhe, nuk paraqiste, hiç më tepër se edhe një herezi tjetër, sikur edhe shumë të tjera, me të cilat Kristianizmi, është ballafaquar, që nga vdekja (zhdukja, ngritja) e Jezusit. Fakti se, vetëm për një shekull, pas vdekjes së Muhammedit a.s., në vitin 632, Islami ishte zgjeruar në pjesën më të madhe të botës së njohur të atëhershme, për

¹ Hišam Džait, *Evropa i Islam*, bot. II, Sarajevë, 1989, fq. 15.

Intelektuali kroat F. Qorllukiq, duke analizuar sistemet religjiozo-filozofike, fetë qiellore dhe mostolerancën judeo-kristiane kundrejt Islamit, pohon se ungjijtë “*nuk janë ‘stenogramë të saktë’ të predikimeve të Jezusit, nuk është tekst i fjalëpërfjalshëm sikur është Kur’ani. Ungjijtë janë shënuar si shkrime dhe shënime të shkurtra, si përkujtues, kurse, më vonë, janë shkruar sipas mbamendjes.*” Sipas: Filip Čorlukić, *Kamo ideš čovječe*, Zagreb, 1983, fq. 319.

shumë kristianë, ishte e pashpjegueshme, e tmerrshme dhe teologjikisht e pakuptueshme.²

Në fillim të misionit të tij, Muhammedi a.s., e kuptoi rolin e tij të peygamberit të fundit të monoteizmit, të cilit, më herët i përkitnin edhe judaistët dhe kristianët, deri sa nuk e shtrembëruan shpalljen zanafillore të pranuar nga Zoti. Për muslimanët, të cilët Kur'anin e kishin strumbullar dhe pikënisëse për çdo fushë të jetës, fetare, morale, politike, ekonomike, sociale, kulturore, arsimore, ishte e pakuptueshme, përse kristianët, kontestonin monoteizmin islam ndërsa mbronin prejardhjen hyjnore të Jezusit dhe formulën e trinisë.³ Mirëpo, vetëm kur Muhammedi a.s., u ballafaqua me rezistencën e papritur të këtyre feve, judaizmit dhe kristianizmit dhe me refuzimin e tyre, që ta pranojnë statusin e tij të peygamberit të fundit të monoteizmit të mirëfilltë, ai dhe bashkësia e tij e kuptoi se ai, Muhammedi, i biri i Allahut, është transmetues, komunikues dhe aplikues i fesë së re (të vjetër, sepse Islami është prej Ademit a.s.) dhe se me format ekzistuese, çfarë ishin judaizmi dhe kristianizmi, dallonte, esencialisht prej tyre. Kjo fe ishte Islami, dorëzimi ndaj Një, të Vetmit Zot.⁴

² Filip Hiti, Istorija Arapa od najstarijih vremena do danas, botimi II fototip, Sarajevë, 1988, fq.139 e tutje.

³ M. A. C. Cave, Is the Trinity Doctrine Divinely Inspired?, bot. I, Rijad, 1997. Ulfe Azizussamed, Islami dhe kristianizmi, bot. II, Tetovë, 1997, fq. 35-65.

⁴ Fazlur Rahman, Duh islama, Beograd, 1983.

Popujt me shpallje hyjnore & Pastërtia absolute e Muhammedit a.s.

Në disa pjesë të Arabisë, sikur në Medinë, Mekë, Hajber, Jemen dhe Nexhran, në kohën e paraqitjes dhe të veprimit të Muhammedit a.s., kanë jetuar bashkësi të konsiderueshme hebraike dhe kristiane, ndonëse, në zonat ku ka vepruar vetë Muhammedi a.s., kishte pak.⁵

Përkundër insistimeve kristiane, se Muhammedi a.s., ishte në kontakt të vazhdueshëm me kristianët dhe nën ndikimin e tyre, Kur'ani⁶, por edhe të dhënat historike dëshmojnë se Muhammedi a.s., nuk ishte i ndikuar nga judeo-kristianët.⁷ Të dhënat dëshmojnë se,

⁵ Muhammed Hamidullah, Muhammed a.s., Libri 1, Život, Zagreb, 1977, hebraikët fq. 421-463 dhe kristianët fq. 484.

⁶ “Ti (o Muhamed) nuk ishe që lexon ndonjë libër para këtij, e as që shkruajshë atë me dorën tënde të djathtë, pse atëherë do të dyshonin ata të prishurit.” (El-Ankebut, 48).

“I Dërguari prej Allahut, që lexon fletë të pastra.” (El-Bejjinetu, 2).

⁷ Kontakti me murgun kristian, Behira, në Siri, nuk argumenton se Muhammedi a.s. ishte i ndikuar nga ai, por se murgu Behira, në bazë të të dhënave biblike, vërejti shenjat pejgamberike të Muhammedi a.s. Lexo: Adnan Silajdžić, Islam u otkriću kršćanske Evrope, Sarajevë, 2003, fq. 37-38. Krahaso edhe versionin: Ibn Hisham: Es-Siretu'n-nebevijjeh, 1-2, Kairo, pa vit botimi, fq. 110-113; dhe Muhammed Hamidullah, op. cit., fq. 75. Shih edhe versionin e W. M. Wattit: W. Montgomery Watt, Muhamed prorok i državnik, Sarajevë, 1989, fq. 9-10.

Këtë e argumenton edhe pohimi i Vereka ibn Newfelit, axhës së Hatixhes, se rrëfimi i Muhammedit a.s., për shpalljen, është i vërtetë.

Islami nuk ka rezultuar nga kristianizmi, nuk është përzierje e tij, as ndonjë kopjim i zbehtë, por, është rezultat i shpalljes hyjnore. Këtë, e kanë pranuar edhe një numër i kristianëve, qysh gjatë jetës së Muhammedit a.s.

Vetë Kur'ani, flet për hebraikët dhe kristianët, si pranues të shpalljes hyjnore, fletë për letrat (suhufet) pejgamberike, për Tewratin, Zeburin e Inxhilin. Besohet, se këto janë shtrembëruar, nga ana e njerëzve gjatë kohës, gjë për të cilën, nuk pohojnë vetëm muslimanët, por edhe kristianët. Kleriku, I nderuari T. G. Tuncker, shkruan: *“Këta ungjij, kanë qenë produkt me të cilin, pikë së pari pasqyrohen konceptet e nevojave praktike të shoqërive, të cilave u janë dedikuar. Në to, është shfrytëzuar materiali tradicional, por nuk është hamendur në ndërrime e shtime, apo, në largimin e asaj, që nuk u përgjigjej qëllimeve të autorit.”*⁸ Përkundër këtij fakti, muslimanët kanë vazhduar t'i respektojnë si libra me prejardhje hyjnore, me burim hyjnor, pa vlerë praktike të mëtutjeshme.⁹

Qëndrimi i Kur'anit, kundrejt hebraikëve dhe kristianëve, ishte kritik, por konsiderueshëm më i favorshëm se ndaj bashkësive të tjera fetare. Kur'ani u kundërvihet hebraikëve për shkak të qëndrimit të tyre tejet rigoroz ndaj Muhammedit a.s., kurse kristianëve u kundërvihet për shkak të rezistencës së tyre, për shkak të trinisë dhe për shkak se edhe hebraikët edhe kristianët

⁸ T. G. Tuncker, The History of the Christians in the Light of Modern Knowledge, fq. 320, sipas: Ulfe Azizussamed, op. cit., fq. 11.

⁹ Shih ajetet kur'anore: El-Ahkaf, 9; El-Hixhr, 10; Err-Rrum, 47; Gafir, 78, El-Maideh, 46 etj. Shih: Ulfe Azizussamed, op. cit., fq. 7-16, sidomos kaptinën rreth autenticitetit të Biblës.

nuk e pranojnë fenë islame si fe hyjnore pas fesë së tyre vetjake.¹⁰

Bashkësia e hershme muslimane, në Medinë, konstituohej dhe zgjerohej me metoda të ndryshme: kryesisht tolerante, humanitare, por edhe luftarake, shpeshherë defanzive. Popujt që kanë pasur libra hyjnorë dhe disa popuj të tjerë, si samarianët, sabejët, zoroastritët konsideroheshin si bashkësi të mbrojtura (dhimmijë). Të rriturit kristianë, e të tjerë të kësaj kategorie, nuk ishin të detyruar ta pranojnë Islamin (ndonëse këtë mund ta bënin çdoherë), nuk ishin të detyruar të merrnin pjesë në luftërat muslimane, ishin të lirë të qeverisnin me pasurinë e tyre, etj., por, në këtë rast, ishin të detyruar të paguajnë xhizjen (tatimin) vjetore, për meshkujt e rritur e të shëndoshë, si kundërvlerë për mbrojtjen e tyre.¹¹

Edhe më vonë, klientët e shtetit musliman (dhimmitë), kanë gëzuar privilegje të shumta në bashkësinë muslimane, herë më shumë e herë më pak, që më tepër varej nga klima politike se nga ajo religjioze, por për këtë çështje, më hollësisht, duhet t'u referohemi veprave të specializuara.¹²

Në tërë këtë, është vështirë të përcaktohet, saktë, ndikimi i ndërsjellë ndërmjet kristianëve dhe muslimanëve dhe të përcaktohen saktë palët

¹⁰ Fazlur Rahman, op. cit., fq. 51-53. W. Montgomery Watt, op. cit., fq. 10-13.

¹¹ Abdulhamid A. Ebu Sulejman, Drejt një teorie islame për marrëdhëniet ndërkombëtare, Shkup, 1419 h./1998.

¹² Džejn I. Smit, Islam i hrišćanstvo, në: Džon L. Espozito, Oksfordska istorija islama, Beograd, 2002, fq. 320-322. Këtë veprë do ta përdorim mjaft edhe në vazhdim, sidomos në pikëpamje të organizimit të temës.

konfrontuese. Të dhënat burimore janë të varfëra,
sipërfaqësore dhe kundërthënëse.

Përhapja e islamit në territoret kristiane & Margaritari në shkretëtirë

Depërtimi i Islamit, në mënyrë të hovshme dhe progresive, në shekullin VII, e gjeti botën kristiane të dezintegruar politikisht, etnikisht dhe fetarisht. Kisha ishte e ndarë në pesë sekte apostullike me seli në Romë, Antioki, Konstantinopol, Jerusalem dhe Aleksandri.¹³ Këto ndasi ndërkristiane dhe marrëdhëniet luftarake ndërmjet kristianëve dhe popujve hebraikë dhe paganë në këto treva dhe cilësia e fesë së re në shumë fusha të jetës ndihmuan në përhapjen e islamit, fillimisht në periferinë kristiane e më vonë edhe në brendësi.¹⁴

Vendimet e Kuvendit të Nikesë, Iznikut të sotëm në Turqi, në vitin 325, mbi natyrën hyjnore të Jezusit dhe konfirmimi i këtij vendimi edhe në kuvendet e tjera në Konstantinopol, Efes dhe, përfundimisht, në Halkidon në vitin 451, thelloi mospajtimet ndërmjet katolikëve dhe ortodoksëve, në një anë, dhe arianitëve, monofizitëve dhe pasuesve të priftit Nestoriut, nga ana tjetër. Dallimet thelloheshin çdo herë e më tepër, sidomos pas Kuvendit të Pestë, në Konstantinopol, në vitin 556. Kishat e mëdha i konsideronin kishat e vogla për heretike dhe ndaj tyre silleshin në mënyrë drakonike. Kjo gjendje ndikoi që paraqitja e Islamit dhe muslimanëve, në trojet e tyre, të pranohen shumë më lehtë se sa vetë prania e kishave të

¹³ Džejn I. Smit, op. cit., fq. 322.

¹⁴ Nexhat Ibrahim, Islami në trojet iliro-shqiptare gjatë shekujve, Shkup, 1998, sidomos dy temat e para të pjesës së dytë të librit.

mëdha lindore apo perëndimore. Shpeshherë, ardhja e Islamit në mesin e kristianëve përjetohej jo si kërcënim dhe rrezikim të fesë së tyre, por, si çlirim nga tirania e vëllezërve të tyre kristianë.¹⁵

Ardhja e muslimanëve në Damask por edhe në vende të tjera në Lindje që sot i quajmë si Lindja e Afërme dhe e Mesme, e gëzoi shumicën e popullsisë, ndonëse ata ishin të vetëdijshëm se muslimanët nuk ishin të fesë së tyre. Popullsia vendore ishte e lodhur nga luftërat shumëvjeçare persiano-sasanidase dhe greko-bizantinase dhe nga konfliktet sektare dhe feja islame për ta paraqiste mbrojtje fizike dhe fetare. Orientalisti i njohur evropian, Dozi, lidhur me Spanjën pohon se: “*Në njëfarë mënyre, okupimi arab ka qenë në dobi të Spanjës*”¹⁶, konstatim ky, që mund të shtrihet edhe për disa vende të tjera kristane.

Një ndër fitoret më të mëdha të muslimanëve ishte pushtimi i Jerusalemit, menjëherë pas humbjes së trupave bizantine në betejën e Jermukut, në vitin 636. Për kristianët Jerusalemi ishte qytet i shenjtë, vend i vdekjes dhe i ringjalljes së Jezusit, por edhe për muslimanët Jerusalemi ishte vend i shenjtë, pas Mekes dhe Medines, sepse prej aty Muhammedi a.s. bëri ngjitjen në qiell dhe ishte kibël e përkohshme. Pushtimi i Jerusalemit nga ana

¹⁵ Džejn I. Smit, op. cit., fq. 324. Tomas Braun, Preobražaj rimskog mediterana, në: Džordž Holms, Oksordska Istorija Srednjovekovne Evrope, Beograd, 1998, fq. 21 e tutje.

¹⁶ Histoire des Musulmans d'Espagne, bot. E. Levi-Provençal (Leyden, 1932), vol. I, fq. 278, përkthimi i Francis G. Stokes, Spanish Islam (London, 1913), fq. 236, në: Filip Hiti, op. cit., fq. 461.

e muslimanëve ishte më i qeti dhe më fatlumi në historinë e tij të gjatë.¹⁷

Pasi që muslimanët i zgjeruan kufijt e tyre, në të gjitha drejtimet, nëpër tokë dhe nëpër det, në shekullin VII, marina muslimane në Mediteran u forcua. Muslimanët pushtuan Qipron dhe Rodosin, dhe rrethuan Konstantinopolin më 667. Muslimanët zgjeruan pushtimet në veri të Afrikës, deri sa në vitin 711 kaluan në Spanjë dhe Francë, për t'u ndalur në qytetin Poatje, afër Parisit.¹⁸

Muslimanët depërtuan madje edhe deri në Zvicërr, Italinë jugore dhe veriore, Sicili, duke e rrethuar madje edhe Romën.¹⁹ Gjurmët e muslimanëve në Italinë

¹⁷ Dosja Kuds, Shkup, 1424 h./2003. Mehmed Karahodžić, Jerusalem – Bejtul-Makdis, Visokë, 2002.

¹⁸ Thomas W. Arnold, The Preaching of Islam – A history of the Propagation of the Muslim Faith, Lahore, Third reprint, 1968, fq. 133 ... dhe: Rozhe Garodi, Dialogu i Rozhe Garodisë me mendimtarët muslimanë – Islami dhe kultura, Sarajevë, 1411 h./1991, fq. 13.

¹⁹ Thomas W. Arnold, op. cit., 147 e tutje.

Si argument të pohimit të lartë shih edhe letrën e Muhammedit a.s. dërguar papës së Romës: *1. Letra drejtuar Papës së Romës: Në emër të Allahut, të Gjithëmëshirshmit, Mëshirëplotit!* Paqa qoftë mbi atë që i beson Allahut. Unë besoj se Isa (Jezusi a. s.), djali i Merjemes (Marisë) ishte shpirt prej Allahut dhe fjalë e Tij. Allahu e futi atë në Merjemen e devotshme.

Unë i besoj Allahut, të gjithë Librave të Tij dhe Urdhërave të Tij, të cilat Ai mi shpalli mua dhe të cilat Ai ia ka shpallur Ibrahimit, Ismailit, Is'hakut, Jakubit (a. s.) dhe pasardhësve të tyre. Unë gjithashtu besoj në atë që Allahu i shpalli Musës (a. s.), Isës (a. s.) dhe pejgamberëve të tjerë. Në fe dhe besim ne nuk bëjmë ndonjë dallim në pranimin e pejgamberëve. Ne jemi muslimanë (që do të thotë nënshtrim ndaj Allahut). Paqa qoftë mbi atë që e pason udhëzimin. Vula: *Pejgamberi i Allahut Muhammed.*

Jugore, në Sicili dhe në bregdetin shqiptar i gjejmë deri në Luftërat kryqtare, të cilat shkatërroan, gati, çdo gjurmë islame.²⁰ Në anën lindore, që shpesh injorohet nga perëndimorët, muslimanët ishin të pranishëm në disa pjesë. *Turqit vardarian*, me përkatësi islame, i gjejmë si faktorë me rëndësi në Ballkan në shekullin IX e tutje. *Peçenegët*, po ashtu, i gjejmë si faktor tejet të rëndësishëm si në cilësi, sepse i përkisnin Islamit, ashtu edhe në sasi, sepse për disa shekuj ishin pengesa kryesore për kristianizimin e popujve muslimanë dhe të atyre paganë në Ballkan. Numri i *muslimanëve në Perandorinë bullgare*, e cila shtrihej deri në Tivar, Durrës e Ohër dhe besimi i tyre musliman ishin pengesë e madhe për kristianizimin e popullatës vendëse. Kjo e detyroi kanin bullgar, Borisin, që t'i drejtohet papës për këshillë se si të veprojë me muslimanët dhe librat e tyre në Perandorinë e tij, i cili, si përgjigje mori, se të gjitha ato duhen djegur? Muslimanët i kemi edhe në Hungarinë mesjetare, të

Shënim: Bashkë me letrën drejtuar Çezarit. Pejgamberi (s. a. v. s.) i dërgoi gjithashtu një letër papës. Ky i fundit e dëshmoi peygamberinë e tij dhe vërejtë: "*Pa dyshim, ai është peygamber i vërtetë*". Pas kësaj, ai drejtoi një kongregacion në katedrale dhe njoftoi njerëzit se ai kishte marrë një letër prej Pejgamberit Arab Ahmed (s. a. v. s.), i cili i ftonte ata të pranonin besimin e vërtetë tek Allahu, i cili është Një. Ai pastaj dëshmoi se s'ka Zot përveç Allahut dhe se Ahmedi (s. a. v. s.) ishte rob dhe i dërguar i Allahut. Njerëzit u zemëruan së tepërmi kur dëgjuan këtë deklaratë të vërtetë dhe ata e goditën atë kaq shumë, sa që ai vdiq¹⁹. Sipas: Kureshi, Sultan Ahmed, Letters of the Holy Prophet, Muslim Educational Trust, Book Market, Main Bazar, Lhr., pjesa III e librit, letra e parë. Libri pritët të botohet në gjuhën shqipe nga LOGOS-A, në përkthim të Mimoza Sinanit.

²⁰ Džejn I. Smit, op. cit., fq. 328. Filip Hiti, op. cit., fq. 447, 543 dhe 571.

shekullit X e tutje, të cilët ishin shtyllë e fuqishme e ushtrisë hungareze.²¹ Të gjitha këto krijuan raporte të kompleksuara islamo-kristiane, herë më tolerante e herë më agresive, kryesisht në dëm të muslimanëve, meqë ishin pakicë në Ballkanin në kristianizim e sipër.

Për një periudhë, pallatin mbretëror francez nuk e brengoste shumë përparimi musliman në Spanjë dhe në Jug të Francës, por ishin të preokupuar me pushtime në veri, në vendet saksonike. Këtë e dëshmojnë edhe marrëdhëniet solide ndërmjet tyre dhe halifatit të Bagdadit.²²

²¹ Shih gjerësisht: Nexhat Ibrahim, Islami dhe muslimanët në tokat shqiptare dhe në Ballkanin mesjetar /shekujt IX-XV/, Shkup, 2003.

²² Džejn I. Smit, op. cit., fq. 329.

Kristianët dhe muslimanët në Andaluzi & Pranvera në Evropë

Orientalisti spanjoll, E. G. Gomez, pati shkruar se: “Spanja, sikur monedha, ka dy anë, të errtën dhe të ndriturën, dhe i huaji nuk mund t’i njohë të dyja menjëherë. Ndoshta vetëm spanjoll, i cili jeton në te, mund t’i shohë të dy anët, njëkohësisht. Dhe, në këtë dyanësi, islami luan një rol, jo të vogël.”²³ Në këtë aspekt, i duhet qasur edhe çështjes së Islamit në Spanjë.

Depërtimi dhe vendosja e muslimanëve, në siujdhesën Iberike, është përcjellë me vështirësi të natyrave të ndryshme, që ndikoi, që vetëm pas katër decenieve, të vendoset pushteti stabil musliman, i cili do të qëndrojë në Siujdhesën Iberike, rreth tetë shekuj dhe paraqiste pikën më të largët që mundi të arrijë shteti musliman²⁴. Këtu, nën pushtetin e dinastive të ndryshme, jetonin muslimanët, kristianët dhe hebraikët, njëri pranë tjetrit. Kjo periudhë karakterizohet si periudhë ideale e pajtueshmërisë fetare dhe e mirëqenies ekonomike e kulturore. Sidomos, është e njohur koha e Abdurrahmanit III, në Kordobë (912-961). Ky halif musliman, krahas kushteve të pranueshme politike për komunitetet e ndryshme fetare, përkrahu dhe ndihmoi edhe dituritë e ndryshme (ekzegjzën, traditën, apologjetikën, fetë komparative, jurisprudencën, astronominë, artin,

²³ Emilio Garcia Gomez, Mavarska Španija, në: Svijet islama, Beograd, 1979, fq. 229.

²⁴ Filip Hiti, op. cit., fq. 447. Sidni Peinter, Istorija Srednjeg Veka, Beograd, fq.1997, fq. 221-228.

medicinën, letërsinë etj.), të cilat, do të ishin krenaria e muslimanëve, deri në ditët e sotme. Këto të arritura, bënë që popullsia vendore, deri atëherë, në shekullin X, më tepër kristiane, të fillojë ta pranojë islamin.²⁵

Kristianët, por edhe komunitete të tjera që jetonin në Spanjë, Andaluzi, shkallërisht filluan të pranojnë ndikimin musliman. Kjo manifestohet në mënyrën e të folurit, të veshjes, por edhe të emërimit, që, më vonë u identifikohen me emërtimin *mozarabët*. Këta posedonin shtëpi në kuarte të veçanta, kurse punonin si nëpunës të lartë shteti.²⁶

Meqë arabët ngurrnin t'i mësonin gjuhët vendore, popujt e nënshtruar, për arsye politike, ekonomike apo shkencore, filluan ta mësojnë gjuhën arabe. Fjalori arab filloi të depërtojë gjithnjë e më shumë në përditshmërinë e njerëzve. Këto ndikime i kemi deri në ditët e sotme në gjuhën spanjolle dhe në gjuhët e tjera evropiane. Ndikimi musliman ishte i shtrirë edhe në fushat e tjera. Femrat kristiane filluan të dalin në vende publike të mbuluara, përdorimi i mishit të dërrit u reduktua në minimum e në shumë vende u ndërpre përdorimi dhe kultivimi i tij, muzika arabe dëgjohet nëpër shtëpitë e tyre, ndërkohë kultivoheshin lloje të ndryshme të poezisë, artit dhe krijime të tjera muslimane. Disa autorë kishtarë ankoheshin se po rrezikohej gjuha e tyre për shkak të përdorimit të gjuhës arabe edhe nga kristianët spanjollë. Megjithatë, nuk

²⁵ Džejn I. Smit, op. cit., fq. 330.

²⁶ E. G. Gomez, op. cit., fq. 229 dhe 236. Filip Hiti, op. cit., fq. 491-492.

mund të flitej për një shtrirje absolute të këtyre ndikimeve.²⁷

Muslimanët ndonëse i kishin integruar popujt e tjerë, megjithatë i konsideronin për *dhimmi* (jomuslimanë – hebraikë, kristianë dhe sabejë – nën mbrojtjen e shtetit musliman²⁸), me besim të shtrembëruar dhe sigurisht të gjykuar me dënim në botën tjetër. Pozita e pjesëtarëve të feve të tjera filloi të vështirësohej nga shekulli X për shkak të sulmeve gjithnjë e më të shpeshta kristiane nga veriu dhe kundërvënia e muslimanëve ndaj këtyre sulmeve. Kjo situatë e re bëri që pozita ndërfetare e qytetarëve të vështirësohet. Filloi pozicionimi i qytetarëve dhe keqësimi i gjendjes së muslimanëve. Mirëpo, dijetarët muslimanë të asaj kohe pohojnë se shkak për dobësimin e muslimanëve është edhe i brendshëm: copëtimi i halifatit në principata të shumta, agonia e përgjithshme e muslimanëve, dhënia e muslimanëve pas luksit, e të tjera²⁹. Muslimanët, për shkak të plaçkitjeve në brezin kufitar dhe të luftërave të njëpasnjëshme, filluan të zhvendosen drejt jugut të Andaluzisë apo drejt veriut të Afrikës, kështu që, pas shekullit XIII, në Spanjë, mbeti vetëm një qytet nën kontrollin musliman, e ai ishte Granada, i cili mbeti musliman deri më 2 janar 1492.³⁰ Rënia e Granadës në botëkuptimin kristian ishte një lloj kompensimi për

²⁷ Džejn I. Smit, op. cit., fq. 331. E. G. Gomez, op. cit., fq. 238.

²⁸ Gjerësisht shih zërin enciklopedik: Nerkez Smailagić, Leksikonislama, Sarajevë, 1990, fq. 681.

²⁹ Filip Hiti, op. cit., fq. 463 e tutje. Taha Mudevver, Andaluzia dhe Perandoria osmane, Shkup, 1415 h./1995, fq. 25-32.

³⁰ E. G. Gomez, op. cit., fq. 239. Filip Hiti, op. cit., fq. 470-475 dhe 486.

humbjen e Konstantinopolit dhe kalimin e tij në duar të halifatit osman. Ndonëse pas kësaj date Granada ra nën pushtetin kristian, muslimanët ende përbënin shumicën e popullsisë. Atyre, fillimisht, iu premtua liria e fesë, por së shpejti, peshkopët dhe inkuizitorët këshilluan kryqëzimin, si zgjidhje më fatlume.³¹ Për realizimin e këtij synimi u shfrytëzuan këto masa: shpërblim ekonomik për të konvertuarit, nga muslimanë në kristianë, nxitja e shpërnguljes për ata muslimanë që kishin refuzuar të kryqëzohen, veprimi i forcuar misionarist dhe popullimi i planifikuar i kristianëve në zonat me shumicë muslimane. Këto raporte u keqësuan sidomos pas vitit 1500, kur muslimanët kishin dy alternativa: kryqëzim ose shpërngulje.³²

Kështu përfundoi periudha e artë e Andaluzisë,³³ thujase në të gjitha fushat, e cila u zëvendësua me mosdurim, paragjykim, gjykim dhe konflikte gjithnjë e më të mëdha, me pasoja tragjike. Të trimëruar me sukseset e fundit, kristianët çdo ditë e më tepër sulmonin dhe përparonin drejt qendrës dhe jugut të Andaluzisë, duke i pushtuar qytetet e rëndësishme muslimane, Kordobën, Seviljen dhe Valencian. Filluan përndjekjet, shpërnguljet dhe dëbimi masiv i popullësisë muslimane. Muslimanëve, që mbeten në Andaluzi, iu ndalua thirrja e ezanit, vizita e Qabes dhe falja e namazit në vende publike. Presioni ekonomik ndaj muslimanëve, gjendja e rëndë fetare për muslimanët dhe faktorët e tjerë të

³¹ Suarez, L., *La expansion de la fe, 183-192*, sipas: Beatris Komelja, *Španska inkvizicija*, Beograd, 2003, fq. 48.

³² Beatris Komelja, op. cit., fq. 48-49. Mustafa Spahić, *Povijest islama*, Travnik, 1997, fq. 334-349. Filip Hiti, op. cit., fq. 502-503.

³³ Shih gjerësisht: Filip Hiti, op. cit., fq. 504-542.

brendshëm bënë që të krijohen kushte për largimin definitiv të muslimanëve nga Andaluzia, në shekullin XV.³⁴

Gjeniu musliman shqiptar, Shemsudin Sami Frashëri humbjen e muslimanëve në Spanjë e sheh si vijon: “*Humbja u shpreh në dy segmente: 1) dëmi material dhe 2) dëmi kulturor (zhdukja e shkencave, njohurive dhe krijimeve islame ... u mbytën dijetarët, u rrënuan shkollat, u dogjën librat; çdo njeri filloi të merret me shpatë e luftë*”, për të pohuar se “*kjo vepra e tyre mbeti turp i madh që do ta përkujtojë historia gjer në Ditën e kijametit.*”³⁵

³⁴ Taha Mudevver, op. cit., fq. 31-32. Džejn I. Smit, op. cit., fq. 332-333.

³⁵ Sami Frashëri, Përhapja e islamizmit, Prizren, 1989/1410, fq. 11-13.

Kristianizmi mesjetar kundrejt Islamit & Islami i shikuar me dioptri bardhë e zi

Islami dhe muslimanët, në kontaktet dhe fërkimet e para me evropianët, nuk janë konsideruar nga ata ndryshe, pos si çdo pushtues dhe grabitës tjetër. Feja e muslimanëve, në sytë e vendeve të pushtuara, nuk ka bërë përshtypje të veçantë. Klerikët kristianë paraqitjen e Islamit më tepër e shikonin si herezi kristiane, se sa si një fe të veçantë me rëndësi. Këtë, në njëfarë mënyre, e pranon edhe kardinali Pignedoli (Pinjedolli), në një letër të hapur drejtuar peshkopëve katolikë, duke pohuar se: *“Dialogu me pjesëtarët e religjioneve të mëdha, që nuk janë kristiane, nuk ka qenë në të kaluarën jo të largët, për dallim prej erës patristike, për shembull, një prej preokupimeve kryesore të Kishës, ...”*³⁶ Emërtimet e muslimanëve nga kristianët kanë ndryshuar gjatë historisë. Arabët janë quajtur *agarenë*, duke aluduar se prejardhja e tyre rrjedh nga Haxherja³⁷, pastaj *saracenë*, duke aluduar në muslimanët³⁸. Janë përdorur edhe emërtimet *maur*, për muslimanët në Spanjë dhe ata me prejardhje afrikane, *turk*, pas paraqitjes së osmanlijve etj..

³⁶ Maurice Borrmans, *Danasnji dijalog izmedju Katoličke crkve i muslimana*, në: *Savijest i sloboda*, Zagreb, 1980, fq. 35.

³⁷ Ibrahimimi a.s. me Haxheren kishte Ismailin a.s., kurse me Saren kishte Is'hakun a.s.. Mendohet se nga këtu bëhet ndarja ndërmjet hebraikëve dhe arabëve. Shih edhe kuptimet tjera: Džejn I. Smit, op. cit., fq. 821.

³⁸ Nerkez Smailagić, *Leksikon islama*, Sarajevë, 1990, fq. 533 dhe N. Ibrahimimi, *Islami në Ballkan para shekullit XV*, Prizren, 2000, fq. 48 dhe fusnota 21 në fq. 69.

Evroperëndimi në Mesjetë, për shkak të pikëpamjeve të ngushta, kishte vizion të shtrembëruar për islamin dhe, në të, shihte vetëm një armik. Ky mendim ishte dominues dhe përfaqësohej nga shumica e popullit. Mendimi tjetër, më i vogël, ishte mendimi i njerëzve të ditur, kryesisht në Spanjë, por edhe në pjesët jugore, juglindore dhe verilindore të Evropës, i cili përkundër frymës fanatike dhe reaksionare, megjithatë ishte më i matur, më i baraspeshuar dhe më objektiv.³⁹ Mirëpo, ishte mendim i përbashkët i të dy segmenteve të shoqërisë evropiane, se përkundër të arriturave kulturore dhe shkencore të muslimanëve, ata, muslimanët, janë jashtë botës së qytetëruar, janë kërcënim i drejtpërdrejtë për kristianizmin, janë jashtë mëshirës së kishës së gjithëpranuar dhe, si të gjitha të tjerat, kanë qenë shënjestër e kryqëzatave, inkuizicionit dhe konflikteve të shumta lokale.⁴⁰ Këtë fatkeqësi të muslimanëve, Anatol Fransi, në veprën e tij të madhe *Mbi gurin e bardhë* pohon se “Njëri prej historianëve e pyeti zonjën Navazie: ‘Cila është dita më fatkeqe në historinë e Francës?’ Nuk u përgjigj! As nuk e dinte se cila është ajo ditë! Atëherë, ai, i tha asaj: ‘Ka qenë viti 732, në të cilën ndodhi Beteja

³⁹ Adnan Silajdžić, *Islam u otkriću kršćanske Evrope*, Sarajevë, 2003.

⁴⁰ Autori perëndimor, R. W. Southern, duke analizuar islamin në sytë perëndimor pohon se pas kryqëzatave “*Islami u bë i njohur në perëndim por jo edhe i kuptuar*”, kurse për autorët mesjetar kristianë pohon se “kënaqeshin në injorancën e imagjinatës triumfale”. Sipas: John L. Esposito, *Islamska prijetnja - mit ili stvarnost*, Živinice, 2001, fq. 64.

Gjerësisht për *qytetërimin islam* në raport me të tjerët shih te intelektualit i madh: Sami Frashëri, *Qytetërimi islam*, Shkup, 2002.

në Poatje, viti kur kultura arabe u zbrapsë para barbarizmit francez”⁴¹.

Ndër kristianët e parë, që u përpoq ta studiojë seriozisht islamin, ishte *Gjoni nga Damasku* (655-749), zyrtar te halifi emevit Abdulmeliku (sundoi 685-705). Ndonëse në disa vepra Gjoni ishte tejet i rreptë, duke e quajtur Muhammedin a.s. antikrisht, idhujtar, themelues të islamit etj., në disa vepra të mëvonshme, ai shtron nevojën e mirëkuptimit të ndërsjellë, që i solli në vitin 754, gjykimin nga ana e Sinodit Ikonoklastik “*për simpati ndaj saracenëve*” dhe ndaj fesë islame.⁴²

Edhe *kisha jakobite*, respektivisht *kisha monofizite*, kishte disa autorë, që e njihnin Islamin, sikur Habib ibn Hidma. Autori Jahja ibn Adi, në veprën e tij i kushtoi dy kaptina islamit, në të cilën u përpoq ta pajtojë monoteizmin islam dhe trininë kristiane dhe probleme të tjera teologjike.⁴³

Kisha nestoriane e personifikuar me patrikun Timotej I (823), protektor i kristianizmit aziatik, para halifit El-Mehdiu shtroi mendimet e tij mbi themelet e kristianizmit, kishte një ton më pozitiv ndaj islamit dhe Muhammedit a.s.⁴⁴

Polemikat bizantine të shekullit IX dhe X kishin një ton shumë të rreptë. Ndonëse jetonin brenda shoqërisë muslimane, ata luftonin kundër muslimanëve, polemizonin, ishin të paskrupullt, ofendues dhe me njohje të pakët të Islamit. Bartolomeji nga Edesa (shek.

⁴¹ Rozhe Garodi, op. cit., fq. 13.

⁴² Adnan Silajdžić, op. cit., fq. 34-46 dhe Džejn I. Smit, op. cit., fq. 335.

⁴³ Adnan Silajdžić, op. cit., fq. 46-47.

⁴⁴ Ibid., fq. 47-48.

IX-X), Nikita Bizantinasi (shek. IX-X) e të tjerë, karakterizohen me refuzim *a priori* të Islamit. Islami në veprat e tyre paraqitet si falsifikat i ideve të Besëlidhjes së Vjetër dhe të Re, kurse Muhammedi a.s. si fantazues, të përshkuar me djall, antikrisht, etj.⁴⁵

Kisha ortodokse e lindjes dhe ajo ballkanike, greke, ruse, maqedone, serbe, malazeze, sikur edhe disa kisha evangjeliste, pikëpamjen e tyre, tejet negative, kundrejt Islamit e bartin nga traditat e hershme kishtare, për ta manifestuar edhe në aktualitetin tonë. Luftërat gjenocidale dhe etnocidale të pjesëtarëve të kësaj feje në Çeçeni dhe në ish/republikat e tjera sovjetike, në Bosnjë, Kosovë, Kosovën Lindore, Maqedoni dhe në vendet e tjera janë tregues eklatantë për studime historike, sociologjike dhe psikologjike në këtë aspekt. Ata i përjetuan dhe konsideruan muslimanët si popuj barbarë e jo bartës, kreatorë dhe kultivues të vlerave të caktuara intelektuale dhe kulturore.⁴⁶

Qasja e kishës perëndimore kundrejt Islamit është zhvilluar, kryesisht, në tri kahje më të rëndësishme:

1. Koha e këmbimit kulturor, sidomos në Spanjë, Itali dhe në Ballkanin Qendror, të cilat mundësuan përcjelljen e trashëgimisë helene në gjuhën latine dhe në disa gjuhë tjera evropiane dhe zhvillimin e kësaj trashëgimie në shkenca të veçanta. Kjo ishte koha e 'penetrimit' musliman në Perëndim, duke nxitur zhvillimin intelektual në Mesjetën evropiane në shekullin XII dhe XIII. Pohimi i disa qarqeve se ndërmjet grekëve dhe R. Dekartit nuk ka ndodhur asgjë me rëndësi,

⁴⁵ Ibid., fq. 48-49.

⁴⁶ Ibid., fq. 50-51.

respektivisht se “shkenca arabe, e cila ka shkuar në pakthim, paraqet, në të vërtetë, vetëm fragmente të mendimtarëve grekë, të cilat i kanë përkthyer jehuditë në Mesjetë”⁴⁷, e pohime të ngjashme, do ta shtynin Etien Zhilsonianin të pohojë se “pa skolastikën, të kuptuar në domethënien e saj policentrike dhe polivalente, e cila ka arritur t’i unjësojë të vërteta e shpallura, me të vërtetat vetevidente të grekëve, filozofia e re, kurrë nuk do të mund të arrinte atë që tashmë e ka arritur.”⁴⁸

2. Rrjedhat e rrëfimit popullarizues, të nxitur me legjenda absurde, të cilat kishin mbështetje motivuese politike, ideologjike dhe kulturologjike e historike. Pushtimi musliman i Mesdheut krijoi barriera serioze ndërmjet Oksidentit kristian dhe Orientit islam. Këtë gjendje e përkrahën dhe e ndihmuan autorët kishtarë me krijimin e miteve dhe legjendave për Muhammedin a.s. Oksidenti shihte tek Orienti rrezik të madh, sepse “atje është paraqitur Islami, respektivisht raca monstruoze, që ka filluar fuqishëm të përparojë.” Përfaqësuesit e kësaj race monstruoze qenë portretuar në formë të kreut të zi e të shëmtuar të qenit, që asoconte në saracenët.⁴⁹

Edhe literatura mesjetare kristiane përmban përmbajtje të ngjashme, me ato të periudhave të hershme. Veprat si *Chanson de gestes*, *Chanson de Roland* dhe të tjera, të asaj kohe, por edhe *Roman de Mahon* dhe

⁴⁷ Rozhe Garodi, op. cit., fq. 14.

⁴⁸ Sipas: Leon Šestov, *Atina i Jerusalem*, Budva, 1990, fq. 177 në: Adnan Silajdžić, op. cit., fq. 56.

Për kontaktet, fërkimet dhe ndikimet potenciale të ndryshme paraosmane ballkanike shih: Nexhat Ibrahim, *Islami dhe muslimanët në tokat shqiptare ...*, op. cit..

⁴⁹ Adnan Silajdžić, op. cit., fq. 58.

*Legjenda e artë e Zhak de Voranjit e paraqesin Muhammedin a.s. dhe muslimanët në format më antiqytetëruese dhe më antihumane. Në këtë kuptim, nuk është mbrapa as shën Bernardi, i cili, duke arsyetuar luftërat kryqtare do të pohojë se ta mbysësh muslimanin nuk do të thotë *homicid* (vrasja e njerëzve) por do të thotë *malicid* (vrasja e të sëmurëve).⁵⁰ Ngjashëm vepron edhe Dante-ja në *Komedinë Hyjnore* të tij, të cilën mund ta lexojmë edhe në gjuhën shqipe.⁵¹*

3. Rrjedha apologjike dhe polemike në të cilën evropianët janë përpjekur ta njohin Islamin në mënyrë që ta refuzojnë atë më lehtë. Revandikimet e këtilla programore do të hetohen edhe në shfaqjen e orientalizmit, islamologjizmit, kolonializmit dhe neokolonializmit, të manifestuar në formë të globalizimit politik të botës aktuale, e që shprehen në metodat perfide të kolonizimit kulturor dhe shpirtëror të popujve kulturor dhe traditave të tyre joperëndimore.⁵²

Botimi i veprave blasfemuese kundër Islamit, në botë dhe te ne, sikur *Vargjet satanike* të Selman Rushdiut në Londër dhe shkrimet antiislame të shumta te ne, paraqesin vetëm hije të zbehtë, respektivisht paraqesin një karikaturë të shkrimeve që janë shkruar në Evropë dhe te ne në Mesjetë.⁵³

⁵⁰ Sipas: S. Bernard, *Opera omnia*, botim J. Mabillon, Paris, 1839, tom I, vol. I, col. 1257 A, në: Adnan Silajdžić, op. cit., fq. 60.

⁵¹ Dante Aligieri, *Komedia Hyjnore*, botimi II, Prishtinë, 1981.

⁵² Adnan Silajdžić, op. cit., fq. 61. Krahaso: Edward W. Said, *Orientalizam*, Sarajevë, 1999; Mustafa Es-Siba'i, *Orientalizam i orientalisti – za i protiv*, Zenicë, 2003.

⁵³ Shih një shkrim më të gjatë rreth paragjyqimeve dhe gjykimeve të intelektualëve shqiptar ndaj islamit: Nexhat Ibrahim, *Islami në trojet*

Në shekullin XII, monaku francez, Pjetri i shumënderuar, opati nga Klinia (rreth 1092-1156), me qëllim të luftimit më efikas të Islamit angazhoi Robertin nga Ketoni, që ta përkthejë Kur'anin, të cilin, ky i fundit e përfundoi në vitin 1143⁵⁴, por ky përkthim, nuk ndikoi në krijimin e kushteve për një njohje më të mirë dhe më të plotë të Islamit.

Luftërat kryqtare në shekullin XII dhe XIII dhe disponimi antimusliman i tyre, nuk kontribuoi drejt mirëkuptimit ndërfetar⁵⁵ islamo-kristian, ndonëse këto kontakte, herë në rol të sunduesit e herë të të sunduarit, zgjaten rreth dy shekuj.

As filozofi e teologu më i madh kristian i skolastikës, Toma Akuini (1225-1274), në veprën e tij *Summa Contra Gentiles*, nuk i kushtoi rëndësi më të madhe Islamit, pos disa trajtesa kundër Muhammedit a.s.⁵⁶, dhe nuk u largua nga fryma e veprave të Gjon Damaskusit.

Mirëpo, në shekullin XV, i nxitur nga rrëfimet e çuditshme dhe fantastike, filozofi gjerman Nikolla Kuzanski (1401-1464), filloi ta studiojë më seriozisht Islamin, me qëllim përgënjeshttrimi, por me një frymë më tolerante dhe mirëkuptuese.⁵⁷

iliro-shqiptare gjatë shekujve, Shkup, 1998 (apo: www.zeriislam.com) dhe: Husamedin Feraj, Skicë e mendimit politik shqiptar, Shkup, 1999.

⁵⁴ Džejn I. Smit, op. cit., fq. 335.

⁵⁵ Ahmed Shelebij, Mewsuatu't-tarihi'l-islamijji we'l-hadareti'l-islamijjeti, pjesa 5, botimi IV, Kairo, 1979, fq. 572-665.

⁵⁶ Džejn I. Smit, op. cit., fq. 336. Adnan Silajdžić, op. cit., fq. 108-113.

⁵⁷ Adnan Silajdžić, op. cit., fq. 122 e tutje.

Madje, as reformatori fetar gjerman, themelues i protestantizmit, Martin Lluter (1483-1556), nuk u dallua në aspekt të studimit më objektiv të Islamit. Ai, turqit, siç i quante muslimanët, i quajti *kamxhik të Zotit* për ndëshkim, Zotin e tyre e kuptonte si sinonim të djallit, kurse librin e shenjtë musliman e quajti neveritës dhe të turpshëm.⁵⁸ Në një rast tjetër, e si kundërshtar fetar dhe politik i Vatikanit dhe i muslimanëve, M. Lluteri, me plotë pezm, urrejtje e neveri pohoi: “*Papa dhe turqit së bashku. Egërsira (bisha) plot jetë duhet të ketë trup dhe shpirt. Fryma ose Shpirti i Antikrishtit është Papa, mishi dhe trupi i tij janë turqit.*”⁵⁹

Vepra *Chansons de Geste* është, po ashtu, ndër burimet më të ngarkuara me trillime dhe blasfemi, dhe si e thonë këtë perëndimorët, jo për shkak se kësisoj mendonte Evropa në atë kohë, por me qëllim që popullsia të motivohej për entuziazmin kryqtar.⁶⁰

Si kapak të këtyre blasfemive, anatemave dhe përjashtimeve, do të theksojmë mendimin e J. Galtung, i cili me përpikëri ka trashëguar ‘cilësinë’ e Mesjetës, për të treguar edhe karakterin aktual të evropërendimit: “*Perëndimi, e në veçanti Evropa Perëndimore dhe Amerika Veriore, janë qendra e botës, kurse të gjitha rajonet e tjera, paraqesin periferinë e kësaj fuqie kryesore.*”⁶¹

⁵⁸ Džejn I. Smit, op. cit., fq. 337; Adnan Silajdžić, op. cit., fq. 130 e tutje.

⁵⁹ Sipas: B. Lewis, Otomanska opsosija, Novi Mual-lim – časopis za odgoj i obrazovanje, nr. 9/2002, Sarajevë, fq. 27.

⁶⁰ Džejn I. Smit, op. cit., fq. 340. John L. Espozito, op. cit., fq. 61-65.

⁶¹ J. Galtung, On the Dialectic between Crisis and Crisis perception, S. Musto dhe J. F. Pinkele, Europe at the Crossroads, Praeger, New

Megjithatë, kjo dhe vepra të ngjashme, më rrallë, kanë treguar edhe ndonjë realitet, sikur janë pastërtia, modestia dhe inteligjenca e femrave muslimane, trimëria dhe bujaria e luftëtarëve muslimanë etj.

Evropa kristiane dhe Kristianizmi në sytë e muslimanëve & Falsifikimi i Fesë së Jezusit

Në bazë të rezultateve të deritashme shkencore, është konstatim i pamohueshëm, se muslimanët nuk e njihnin sa duhet botën kristiane në aspektin fetar, kulturor, historiko-gjeografik etj. Ka shumë faktorë për këtë, por faktori i parë do të ishte ai se muslimanët janë kënaqur me njoftimet që ofron Kur'ani dhe tradita e Muhammedit a.s. për kristianët. Maria dhe Jezusi ishin të dashur te muslimanët, por sipas prezantimit islam, e jo sipas kristianizmit palian.⁶² Faktor tjetër për

York, 1985, fq. 11, në: Ahmet Davutoglu, Vetëperceptimet e qytetërimeve, Prishtinë, 2002, fq. 52.

⁶² Pali (apo, Savli, siç quhej, në besimin fillestar të tij, hebraizëm) konsiderohet themeluesi i kristianizmit historik. I ndikuar nga tradita judaiste dhe heleniste, si mendimtar eklektik, transmetoi elemente judeo-kristiane në pikëpamjet e reja, të cilat më vonë, do të quhen kristiane. Mendohet se Kristianizmi ekzistues, me pak ndryshime, është meritë e Palit, kurse kundërshtarët e tij, mendojnë se ka tradhëtuar besimin e mirëfilltë jezusian (të Isait). Shih për jetën, veprën dhe mendimet: Biblijski leksikon, botimi III, Zagreb, 1988, fq. 230-233; Enciklopedija živih religija, Beograd, 1990, fq. 540;

mosinteresimin e duhur të muslimanëve për kristianët ishte edhe faktori se muslimanët, në periudhën e hershme, ishin të preokupuar me vetveten, me forcimin e fesë islame, me konstituimin e shtetit dhe funksionimin normal të tij. Faktor tjetër ishte edhe neveria që tregonin muslimanët për doktrinën kristiane, pastaj për traditat e tyre, nivelin kulturor të ulët dhe largësia relative dhe udhëtimi i pasigurt deri në vendet kristiane, për shkak të konflikteve dhe luftërave të shpeshta, në këtë periudhë.⁶³ Megjithatë, kontakte kishte, kurse dëshmia më e mirë është Gjoni nga Damasku, i cili vepronte në pallatin e halifit dhe njëkohësisht shkruante vepra të fuqishme kundër Islamit. Këtë e dëshmojnë edhe burimet kristiane edhe burimet islame. Në periudhën e halifit El-Me'mun, në prani të tij zhvilloheshin debate fetare dhe filozofike, ku merrnin pjesë katolikët, adhuruesit e zjarrit, sabinjtë, filozofët dhe kelamistët (apologjetët islamë).⁶⁴

Dëshmia më e vjetër e ruajtur e njohur, në të cilën përmendet Evropa perëndimore, është nga shekulli IX-të, dhe sipas të gjitha gjasave, rrjedh nga burimet greke.⁶⁵

Në shekullin X, gjeografi dhe historiani i madh musliman El-Mes'udi, në veprën e tij monumentale, *Muruxh'udh-dheheb* (Fushat e arta) ka qenë ndër autorët

Wilfrid J. Harrington, *Uvod u Novi Zavjet*, Zagreb, 1983, fq. 247 e tutje; Xavier Leon-Dufour, *Rječnik Biblijske Teologije*, botimi III, Zagreb, 1988, fq. 30-33, 250-252, 644-647, 1430-1432, 1500-1502; Andrija Gams, *Biblija i društvo*, Novi Sad, 1979, fq. 184-202 etj.

⁶³ Ahmed Fuad El-Ehwani, *Filozofia islame*, Prizren, 2002, fq. 38 e tutje. Džejn I. Smit, op. cit., fq. 343.

⁶⁴ Sipas: A.S. Triton, *Muslim Theology*, Royal Asiatic Society, Londër, 1947, fq. 73, në: Ahmet Davutoglu, op. cit., fq. 45.

⁶⁵ Džejn I. Smit, op. cit., fq. 343 dhe A. F. El-Ehwani, op. cit., fq. 38-45.

e paktë që ka treguar interesim për botën kristiane dhe ka dhënë shënime mbi mbretërit frenkë dhe mbi aspektet tjera historike të vendeve kristiane.⁶⁶

Njohuritë e vogla të muslimanëve, për vendet kristiane, rezultuan që autorët muslimanë mos të bëjnë dallimin midis Romës dhe Konstantinopolit, të cilët i quanin *Rrum*. Për arsyerat e përmendura më lartë, në Evropë udhëtohej më pak, e ato pak udhëtime ofrojnë të dhëna të varfëra, nga të cilat nuk mund të formohet mozaiku i asaj kohe.

Shumica e muslimanëve, më shumë, udhëtonin në Lindje, duke e konsideruar Lindjen, më të kulturuar e më të qytetëruar.

Në shekullin X, Ibrahim ibn Jakub El-Israili, ishte ndër autorët e paktë muslimanë, që ofroi të dhëna interesante dhe deri atëherë të panjohura për Francën, Gjermaninë dhe vendet sllave nga përvoja e tij personale.⁶⁷

Edhe në shekujt vijues nuk kemi ndonjë interesim shumë të madh të muslimanëve për Evropën, dhe rezulton se, edhe njohja e muslimanëve për Evropën ka qenë e vogël dhe e pamjaftueshme.

Kadi Seid Ibn Ahmedi nga Andaluzia bën pjesë ndër ata pak autorë që shkruan për Evropën në shekullin XI. Ai shkroi veprën *Libri mbi llojet e popujve*, në të cilën fletë për grekët, romakët, frankët dhe për disa grupe etnike nga Evropa lindore, duke i klasifikuar evropianët

⁶⁶ Džejn I. Smit, op. cit., fq. 343-344.

⁶⁷ Džejn I. Smit, op. cit., fq. 344.

dhe zezakët nga Afrika si barbarë të bardhë dhe të zi, të cilët jetojnë jashtë botës së civilizuar.⁶⁸

Gjeografi dhe kartografi më i madh mesjetar El-Idrisi, i lindur në Ceutë në vitin 1100, në vitin 1154 në Sicili, në Palermo, në pallatin e Rogjerit II, shkroi gjeografinë e botës, me titull *Nuz`hat`ul-mushtak fi ihtiraki`l-afak* (Pushimi i njeriut që mallëngjen të udhëtojë nëpër botë, përkthimi sipas F. Hitit). El-Idrisi vizitoi edhe pjesë të tokave shqiptare dhe ofroi shënime empirike nga vendi i ngjarjes për këto vende, që i kishte siguruar vetë apo nëpërmjet nxënësve të tij. Madje për Rogjerin e punoi globusin qiellor dhe kartën e botës në formë disku nga argjendi.⁶⁹

Idrisi një kohë të gjatë ka shërbyer si burim historik si për muslimanët ashtu edhe për mbretërinë normane të Rogjerit.

Me fillimin e kryqëzatave historianët dhe kronistët muslimanë ishin më aktivë në përshkrimin e asaj që ndodhte, duke dhënë hollësi më të mëdha, por raportet e tyre nuk ofrojnë të dhëna më të hollësishme për motivet e kryqëzatave dhe për përbërjen etnike, nacionale të ushtrisë kryqtare.⁷⁰

Në mesin e atyre që shkruajtën për historinë evropiane është Jakut ibn Abdullah El-Hamewiu (1179-

⁶⁸ Džejn I. Smit, op. cit., fq. 344. Këto të dhëna nuk patëm mundësi t'i verifikojmë.

⁶⁹ F. Hiti, op. cit. fq. 549-550. Nexhat Ibrahim, Islami në Ballkan ..., op. cit., fq. 45 dhe 68. F. Hiti, op. cit. fq. 549-550.

⁷⁰ Ahmed Shelebij, op. cit., fq. 572 e tutje.

1229), autor i fjalorit gjeografik *Mu'xhem'ul-buldan*. Vepra është e tipit enciklopedik, sipas rendit alfabetik.⁷¹

⁷¹ Filip Hiti, op. cit., fq. 351-352. Shih një shkëputje nga vepra *Mu'xhem'ul-buldan* e Jakut el-Hamewiut, e botuar në Kairo më 1906. Si ilustrim do t'i cekim disa pjesë nga vepra e Jakut El-Hamewiut:

“*Bashgird* është vendi ndërmjet Konstantinisë (Stambollit, NI) dhe Bullgarisë. Muktedir Bil-lahi e pati dërguar Ahmed ibn Fadlan ibn Abbas ibn Rashid ibn Hammadin, klientin (mevla) e Emiru'l-mu'minin, pastaj klientin e Muhammed ibn Sulejmanit, mbretit të Sllavëve, i cili e pati pranuar islamin bashkë me banorët e vendit të vet, që t'ua përcjellë pelerinat dhe t'ua mësojë dispozitat islame. Ibn Fadlani ka rrëfyer çdo gjë që ka parë prej kur ka dalë nga Bagdadi, deri sa nuk u kthye, kurse nisja e tij ishte në muajin safer të vitit 309 (921). Te theksimi i Bashgirdëve Ibn Fadlani thotë: “Dhe erdhëm në vendin e një populli turk që quhet Bashgird, ... Këtë e shënoi Ibn Fadlani për ta, e sa më përket mua, unë kam gjetur në qytetin Halep (Aleppo) grup të madh të cilët i quajnë Bashgirdë. Janë tërësisht bardhoshë në flokë dhe fytyrë. ... Mësojnë fikhun sipas shkollës së Ebu Hanifes. E pyeta një njeri ndër ta, të cilin e konsideroja të mençur, për vendin dhe gjendjen e tyre. Ai më ka thënë: “Vendet tona janë pas Konstantinisë (Stambollit) në shtetin e një populli frank (Arabët thuajse të gjithë evropianët i quajnë Frank), të cilët quhen hungarezë. Ne jemi muslimanë dhe shtetas të mbretit të tyre në skaj të vendeve të tyre. Jemi rreth tridhjetë fshatra, prej të cilave secili fshat është sikur qytezë. Vetëm mbreti i hungarezëve nuk na lejon të ndërtojmë murë rreth asnjë fshati duke u frikësuar që mos të ngritemi kundër tij. Ne jemi në mes të vendeve kristiane: në veri të vendit tonë janë vendet sllave, në jug vendet e papës, (mendon Romës), kurse papa është kryepari i Frankëve dhe ai tek ata është zëvendës i Mesihut, ngjashëm siç është te muslimanët sunduesi i besimdrejtëve. Urdhërat e tij në aspekt të fesë janë të plotëfuqishme të të gjithë ata. (Shtojcë e Jakutit). Në perëndim tonin është Andaluzia, kurse në veri vendet bizantine, Konstantinia dhe krahinat e saj. Gjuha jonë është gjuha e frankëve, veshmbathja jonë është veshmbathja e tyre. Ne shërbejmë bashkë me ta edhe në ushtri dhe luftojmë tok me ta kundër çdo grupi, sepse ata nuk luftojnë pos

Për evropianët dhe kristianizmin shkroi edhe Ebu Hamid El-Garnati El-Endelusi (i lindur më 1080), në Granadë të Spanjes. Vepra e tij *El-Mu'reb an ba`de axha`ibi magreb* fletë hollësisht për vendin e sllavëve, Hungarinë etj., fletë me tolerancë dhe respekt, duke bërë përshkrime historike, fetare, etnografike, të kulinarisë, tregtisë etj..⁷²

me kundërshtarët e islamit.’ E pyeta për arsyen e kalimit të tyre në islam kur gjenden në mes të vendeve kristiane, kurse ai më tha: Kam dëgjuar një grup të stërgjyshërve tanë që rrëfejnë, se para shumë kohësh këtu në vendin tonë kanë ardhur shtatë muslimanë nga vendi i Bullgarëve dhe u vendosen në mesin tonë. Në mënyrë të mirë na njoftuan me lajthitjet tona në të cilat ishim dhe na drejtuan në rrugë të drejtë në fenë islame. Zoti, qoftë i falënderuar, na udhëzoi, dhe të gjithë kaluam në islam dhe Zoti zemrat tona i hapi para besimit. Ne vimë në këto vende dhe mësojmë, e kur të kthehemi në vendet tona banorët e atjeshëm na nderojnë dhe na dorëzojnë në besim neve gjërat e tyre të fesë.’ E kam pyetur, përse i rruajnë mjekrat sikur Frankët, kurse ai më tha: ‘Ndër ne i rruajnë vetëm ushtarakët dhe ata bartin rroba ushtarake sikur Frankët, kurse të tjerët nuk veprojnë kështu.’ I thashë: ‘Sa është largësia ndërmjet nesh dhe vendeve të tyre?’ Ai më tha: ‘Prej këtu deri në Konstantini është rreth një muaj e gjysmë, kurse nga Konstantinia deri në vendet tona po edhe aq.’ Sa i përket El-Istarhiut, ai këtë e cek në librin e vet, se prej Bashgjirdit deri te Bullgarët ka njëzet e pesë konaqe, kurse prej Bashgjirdit deri në Peçeneg (në tekstin arab ‘El-Bexhenak’), kurse edhe këta janë lloj turqish, ka dhjetë ditë.” (Nga: Nexhat Ibrahim: Islami dhe muslimanët në tokat shqiptare..., Shkup, 2003, fq. 113-116).

⁷² Për ilustrim shih një pjesë nga vepra e El-Endelusit:

Hyra në vendin e Sllavëve nga Bollgaria. Erdha me anije tatëpjetë ujit nëpërmjet lumit të madh, të cilin e quajnë Lumë Sllavë, uji i të cilës është i zi siç është Oqeani Atlantik (Bahru’dh-dhalam), sikur të ishte ngjyrë shkrimi. ... Vendi sllavë është vend i gjerë dhe i pasur, në tregje ka mjaft mjaltë, thekër dhe elbë, por edhe molla të mëdha ... Sllavët janë popull shumë i guximshëm. Vendbanimet e

tyre gjenden në male në afërsi të lumit të madh dhe i rruajnë mjekrat. Rrëfejnë kristianizmin romak dhe janë nestorianë. ...

Në këtë vend jetojnë dy lloje muslimanësh: Megaribët (parëndimorët) dhe Huvarizmijët. Edhe njëri edhe tjetri grup janë me mijëra. Huvarizmijët (Ismailitët) i shërbejnë mbretit në shërbime të ndryshme. Publikisht predikojnë kristianizmin, kurse fshehurazi islamin. Me Megaribët jam shoqëruar më shumë, sepse janë më mikëpritës. Mjaft i kam mësuar në fe dhe në alfabetin arab. Jam përpjekur shumë t'i mësojë në obligimet fetare (farzet) në namaz dhe në ibadetet tjera. Në mënyrë të thjeshtë ua kam shpjeguar obligimin e haxhit, mirazit (trashëgimisë, N.I.) dhe madje gjatë qëndrimit tim kanë filluar ta aplikojnë mënyrën islame të mirazit. Disa prej më kanë lutur që t'i mësojë me alfabetin islam, qoftë edhe të dijnë sa ta përshkruajnë. Njërit prej tyre i kam thënë se e ka më mirë ta kuptojë se çka e kam mësuar dhe këtë ta mbajë mend, se sa të mësojë alfabetin arab. Qartë, nuk më kuptoi mirë, sepse më tha: *“A nuk na ke mësuar para do kohe me hadithin e Muhammedit a. s. që thotë: Dijen shënone me shkrim”*. ...

Këta muslimanë nuk dinin për namazin e xhumasë, as që e falnin. U thashë: *“Pejgamberi i Zotit, Muhammedi a. s. thotë: Namazi i xhumasë është haxhi i fukarenjve. Kush nuk ka mundësi ta kryej haxhin, le ta falë namazin e xhumasë, do të ketë shpërblimin sikur ta kishte kryer haxhin.”* Para se të largohesha prej tyre, më shumë se një dhjetë mijë vende falej namazi i xhumasë, disa publikisht e disa në vende tjera, sepse vendi i tyre është shumë i madh. ...

Në mesin e tyre kam qëndruar tri vjet dhe gjatë kësaj kohe i kam vizituar të gjitha qytetet, pos katër prej tyre. Vendi i përket rrethit të madh romak dhe në lindje kufizohet me Bizantin. Ka male prej ku nxirret ari dhe argjendi dhe sipas pasurive natyrore është vendi më i pasur. ...

Robëresha mund të blehet për dhjetë dinarë, e gjatë kohës së luftës edhe për tre dinarë ...

Djalin tim më të vjetër Hamidin e lashë me këta muslimanë në Hungari. Kur e lashë kishte tridhjetë e disa vite. U martua me një vashë nga këta muslimanë, me të cilën ka pasur fëmijë. Ishte i mirë dhe i guximshëm. Deri sa ishte i vogël e kam mësuar me të gjitha dituritë islame. Në rini ka mësuar gjysmën e Kur'anit përmendsh. ...

Në fillim të shekullit XIV kemi historinë e mjekut dhe historianit Reshiduddin (1247-1318), e cila flet për frankët, Romën antike, çuditë e shenjtorëve dhe traditat pagane.⁷³ Ndonëse kishte të dhëna për kristianët, as kjo vepër nuk zgjoi ndonjë interesim te muslimanët për botën kristiane.

As Ibn Halduni nuk i kushtoi ndonjë kujdes të madh botës kristiane, pos disa shënimeve periferike, ndonëse posedonte njohuri për Biblën dhe organizatën kishtarë.⁷⁴

Mirëpo, nëse interesimi i muslimanëve ka munguar për çështjet historike, dhe përgjithësisht ato profane, interesimi nuk ka munguar në shkencat fetare. Shumë dijetarë muslimanë janë marrë me studime kristiane, respektivisht të feve komparative. U krijuan shumë vepra për teologjinë kristiane, me qëllim polemike, kritike dhe refuzimi. Është karakteristike se të gjitha veprat mbështetjen e kërkonin në librin e Kur'anit dhe në hadithet e Muhamedit a.s. Muslimanët nuk kishin interesim për studimin e Biblës ekzistuese, sepse kishin bindjen se ajo është deformuar nga njerëzit, pos kur

“Shkurtimisht në këtë shkrim kam theksuar dëshmitet e mia nga udhëtimi. Për përshkrime më të hollësishme do të duhej shumë më tepër hapësirë dhe kohë, por mendoj se kjo është e mjaftueshme. Sikur mos të ishin liderët e respektuar e çmuar, të cilët me mua kanë folur dhe më kanë rekomanduar që ta shkruaj këtë, këtë nuk do ta bëja, sepse nuk e ndiej veten të aftë për këtë. ...

Nga Hungaria shkova në vitin 1153, kurse nga vendi i Turqve në vitin 1154. ...”

Gjerësisht: Nexhat Ibrahim, Islami dhe muslimanët në tokat shqiptare ..., op. cit., fq. 117-125.

⁷³ Džejn I. Smit, op. cit., fq. 345.

⁷⁴ Ibid., fq. 345.

kërkoni argument për paralajmërimin e Biblës se do të shfaqet më vonë një i dërguar i Zotit me emrin Muhammed (Ahmed). Pas përhapjes së Islamit në Siri, Persi, Afrikë dhe në vende të tjera, diskutimet polemizuese ndërmjet muslimanëve dhe kristianëve lindën si rezultat i kontakteve të ndryshme.

Shekulli IX është karakteristik sepse disa dijetarë filluan të shkruajnë kundër kristianizmit. Et-Taberiu (vdiq më 855), më herët nestorian kristian, e përgënjeshtroi kristianizmin.⁷⁵

Në shekullin IX edhe Amr ibn Bahr El-Xhahidh shkroi kundër kristianëve, sidomos kundër trinisë, dedikuar halifit El-Mutevekkilit.⁷⁶

El-Me'muni, i cili sundoi gjatë viteve 813-833, formoi Akademinë për filozofi e dituri të tjera me emrin *Daru'l-hikmeh* (Shtëpia e Urtësisë) në Bagdad, në krye të së cilës e vendosi El-Kindiun (795-866) e famshëm. Krahas përkthimeve nga të gjitha fushat nga gjuhët e tjera në gjuhën arabe, që më vonë muslimanët në këto dituri do t'ua kalojnë autorëve të përkthyer, dijetarët muslimanë në diskutimet e tyre kundër kristianëve filluan të përdorin logjikën dhe filozofinë në vend të Librit të shenjtë, të cilin e përdornin në masë më të vogël, siç bëri El-Kindiu në veprën e tij *Përgënjeshtrimi i kristianëve*. El-Kindiu, në metodën e tij ishte i prirur me qëllim që ta kursejë Librin e shenjtë nga diskutimet shpeshherë jokorrekte. Për këtë arsye përdorte logjikën aristoteliane kundër trinisë kristiane dhe kundër mësimit

⁷⁵ Ibid., fq. 346.

⁷⁶ Ibid., fq. 346.

kristian përgjithësisht.⁷⁷ Mirëpo, shumë dijetarë tjerë muslimanë, juristë dhe kelamistë, mbështetjen e tyre kundër kristianëve e kërkonin në Kur'an dhe Hadith, jo për të argumentuar, por për të konfirmuar të vërtetën e librit të tij të shenjtë, Kur'anit, sepse dyshonin në efikasitetin e mënyrës së El-Kindiut.

Mirëpo, disa teoricienë muslimanë e përdorën edhe më tej metodën e El-Kindiut, me anë të logjikës aristoteliane, për t'i formuluar argumentet e doktrinës së tyre kundër kristianëve, duke mos kaluar kufijtë normalë të mësimëve të shkollave teologjike islame. Thuhet se juristi malikit, El-Bakil-laniu (vdiq 1013), i cili jetoi në Bagdad, bindshëm me argumente filozofike, ka përgënjeshtuar pohimet kristiane, sidomos pohimet e tyre mbi natyrën hyjnore të Jezu Krishtit.⁷⁸

Në shekullin XI kemi edhe një autor të madh, andaluzianin Ibn Hazmin (994-1063), i cili ashpër ka atakuar librat e shenjta kristiane, meqë njihte hollësisht Biblën. Vepra e tij *Kitab'ul-milel we'n-nihal* (Libri mbi religjionet dhe sektet), e cila konsiderohet vepra e parë e feve komparative në historinë botërore, në fakt, paraqet mbrojtjen e Islamit kundër mashtrimeve të feve të tjera, sidomos kundër kristianizmit.⁷⁹

Në fund të Mesjetës kemi edhe një kritikues të njohur të kristianizmit, Ibn Tejmijen (1263-1328), i cili në veprën e tij *Përgjigje korrekte atyre që ndryshuan*

⁷⁷ Këtë vepër të El-Kindiut sot nuk e kemi, por për këtë mësojnë nga citatet e autorit kristian jakobit, Jahja ibn Adi. Sipas: Ibid., fq. 347.

⁷⁸ Ibid., fq. 347.

⁷⁹ Ibid., fq. 348. Krhs.: M. M. Sharif, Historija islamske filozofije, I, Zagreb, 1988, fq.295-301. Henry Corbin, Historia e filozofisë islame, I-II, Shkup, 1997, fq. 241.

*religjionin e Krishtit, përgënjeshtroi veprën e peshkopit transjordanez, Petrin, i cili e shkroi atë në shek. IX.*⁸⁰

Ndikimi i Islamit në Evropën mesjetare & Hedhja e farës së vërtetë

Ekspansioni musliman në shekujt VII e tutje, ka krijuar kushte për ringjalljen e kulturave rajonale dhe për zhvillimin e kulturës botërore përgjithësisht dhe kushte politike, ekonomike, sociale dhe kulturore për pikëpamje të reja. Edhe pse ky ekspansion musliman ka qenë i shpejtë, në asnjë çast ai nuk ishte rrënues, siç ishte invadimi mongol në shekullin XIII, as sikur ishin kryqëzatat, në shekujt XII-XIV, por siç pohon Georges Rivoirea, ekspansioni musliman ishte krijimi i shtetit universal i cili “*nuk pranon dallime racore, as dallime në kushtet sociale, kurse rregulli i vetëm, në të cilin insiston, është drejtësia unike dhe vëllazëria.*”⁸¹ F. Hiti, po ashtu, pohon se “*Spanja muslimane ka shkruar një nga kaptinat më të ndritshme në historinë shpirtërore të Evropës. Ndërmjet mesit të shekullit VIII dhe fillimit të shekullit XIII ... popujt që flisnin me gjuhën arabe, ishin bartësit kryesorë të kulturës dhe qytetërimit në tërë botën ... ato bënë të mundshme renesansën e Evropës*

⁸⁰ Džejn I. Smit, op. cit., fq. 348.

⁸¹ M. N. Roy, The Historical Role of Islam, kaptina 1-3, sipas: C. A. Qadir, Uticaj islamskog mišljenja na Zapad, M. M. Sharif, II, op. cit., fq. 388.

Perëndimore.”⁸² Ky fakt hedh poshtë parullën dhe argumentin, të proklamuar fuqishëm, një kohë të gjatë, nga rivalët e muslimanëve, si në botë ashtu edhe ndër shqiptarët se fuqia ushtarake dhe dhuna ekonomike, ishin faktorët kryesorë për ekspansionin musliman.⁸³ Në pamundësi që, në këtë pjesë, të shtrohen faktorët e ndryshëm të ekspansionit të shpejtë, do ta paraqesim pohimin e shkrimtarit të njohur spanjoll, Blasko Ibanjez, në veprën e tij *Në hijen e katedralës*: “Në Spanjë, Renesansa nuk erdhi nga veriu, me invazionet barbare, por nga jugu, me pushtuesit arab ... Prej andej na erdhi kjo kulturë e re, e fuqishme, e cila ka pasur zhvillim të shpejtë fenomenal, kulturë e cila posa kishte lindur, përnjëherë ua tejkaloi të gjitha të tjerave, kulturë, të cilën e krijoi entuziazmi fetar i të dërguarit të Perëndisë dhe e cila në vete përmbante tërë atë që ishte më e mira në Judaizëm dhe shkencën bizantine ...”⁸⁴

Historianët mendojnë se kontributi musliman në Perëndim është shumështrësorë:

1. Muslimanët inicuan lëvizjen humaniste në Perëndim.

Kontributi më i rëndësishëm i botës muslimane mesjetare, dhënë botës kristiane, është ajo që Evropa u njoftë me klasikët e mëdhenj grekë dhe romakë nëpërmjet përkthimeve, komenteve dhe krijimeve autoriale muslimane. Në kohën e sundimit të halifit El-Me'mun (813-833), deri sa Evropa ende nuk dinte të

⁸² F. Hiti, op. cit., fq. 504.

⁸³ Shih për kontributin e muslimanëve në shkencat humaniste, natyrore, artistike, ekonomike, sociale etj. në: Rozhe Garodi, op. cit., fq. 5-152.

⁸⁴ Rozhe Garodi, op. cit., fq. 17-18.

lexonte, ai në Bagdad themeloi Akademinë *Daru'l-hikmeh*, e cila merrej me përkthimin, komentimin dhe shkrimin e veprave shkencore e filozofike. Me përfundimin e shekullit IX, në gjuhën arabe ishin të përkthyer gati të gjitha veprat e Aristotelit, Platonit, Galenit, Ptolemeut, Euklidit, Arkimedit e të tjerëve.⁸⁵ Në këtë mënyrë, kultura muslimane, me ripërtëritjen e kulturës së harruar heleniste, paraqet bazën themelore për Renesansën dhe Humanizmin evropian.⁸⁶

2. Futi shkencat historike.

Kur'ani ekspozon të kaluarën, duke ftuar hulumtuesit që ta gjurmojnë historinë. Kur'ani thirri në histori dhe në natyrë si burime të njohjes. Kjo ftesë rezultoi duke dhënë disa historianë botërorë, si: Taberiu, Mes'udi, Ibn Hajjani, Ibn Halduni, El-Biruni, Ibn Batuta etj.⁸⁷

3. Futi metodën shkencore.

Muslimanët i ndihmuan Perëndimit me futjen e metodës shkencore dhe induktive të hulumtimit. Dy shkencëtarë, veçanërisht, u dalluan: Muhammed Ibn Zekerija Er-Raziu dhe Ibn Hejthemi.⁸⁸

4. U ndihmoi skolastikëve ta pajtojnë filozofinë me besimin.

⁸⁵ Filip Hiti, op. cit., fq. 504, 533, 594 etj.

⁸⁶ Rozhe Garodi, op. cit., fq. 20. Džejn I. Smit, op. cit., fq. 348. Ahmed Fuad El-Ehwani, *Filozofia islame*, Prizren, 2002, fq. 38-58.

⁸⁷ M. M. Sharif, II, op. cit., fq. 357. Arapsko-islamski uticaj na evropsku renesansu, Sarajevë, 1987, fq. 235-264. F. Hiti, op. cit., fq. 511.

⁸⁸ M. M. Sharif, II, op. cit., fq. 357-358; Krhs.: Arapsko-islamski uticaj na evropsku renesansu, op. cit., fq. 147-182.

Perëndimi, deri në shekullin XV, filozofinë dhe shkencën i konsideronte kundërshtarë të fesë. Për këtë arsye, Aristoteli, El-Kindiu, Ibn Sinai, Ibn Rushdi e shumë të tjerë, janë gjykuar dhe refuzuar, Xhordano Bruno është djegur, Kepleri është përndjekur, Galileu është detyruar të tërhiqet nga mendimi i tij nën kërcënimin e hedhjes në zjarr të tërbuar. Muslimanët bënë që Perëndimi t'i respektojë të dyja.⁸⁹

5. Stimuloi misticizmin perëndimor.

Misticizmi musliman ndikoi edhe në misticizmin perëndimor, sepse siç pohon A. J. Arberry, shumë krijime evropiane nuk mund të kuptohen ndryshe, pos, si ndikime të muslimanëve.⁹⁰

6. Vuri themelet e Renesansës italiane dhe, deri diku, formësoi mendimin modern evropian deri në kohën e Kantit, e në disa aspekte, madje, edhe pas tij.⁹¹

Ekzistojnë edhe mënyrat tjera të ndikimit musliman në dituritë, kulturën dhe qytetërimin evropian, si:

1. Rrugët e depërtimit të diturisë nga gjuha arabe në gjuhën latine dhe gjuhë të tjera janë të shumta, por pushtimi i sërishëm i Sicilisë, por edhe i pjesëve veriore të Spanjës, nga ana e kristianëve, iu mundësoi atyre që të vijnë deri te një numër i madh i shkrimeve muslimane dhe i dijetarëve muslimanë. Nga një anë, shkencëtarët

⁸⁹ M. M. Sharif, II, op. cit., fq. 359; Arapsko-islamski uticaj na evropsku renesansu, op. cit., fq. 105-143.

⁹⁰ M. M. Sharif, II, op. cit., fq. 359-360.

⁹¹ Ibid., fq. 353 dhe 361-387.

kristianë, dhe nga ana tjetër, shkencëtarët muslimanë, në qytetet që ende ishin të përbashkëta, trasuan rrugën për hulumtime të reja. Muslimanët ndihmuan shumë në tregti, detari, astronomi etj.⁹²

2. Rrugë tjetër e depërtimit të diturisë nga muslimanët në Evropë është aktiviteti misionarist i dominikanëve dhe franjevitëve, por edhe i sekteve të tjera kristiane, të cilët të angazhuar për konvertimin e muslimanëve, studiuin arabishten dhe Islamin.⁹³ Disa sekte fetare kristiane dërguan studentë të tyre në universitetet muslimane edhe brenda shtetit në Spanjë, Sicili etj., që pastaj, disa prej tyre, të përcjellin përshtypjet e tyre në vendin e vet, të bëjnë imitime dhe të bëhen edhe papë, sikur prifti Xherberi (i cili në vitin 999 u bë papë i Romës, me emrin kishtar Silvesteri II)⁹⁴.

3. Rruga kryesore e depërtimit të diturisë nga muslimanët në Evropë janë kryqëzatat, pastaj tregtarët dhe entuziastët e ndryshëm, kontakte, të cilat sollën deri te fërkimet dhe këmbimet e ndërsjella më të ngjeshura, që do të rezultonin deri te rezultatet më të mëdha intelektuale dhe shkencore. Përkundër tendencave dhe paragjykimeve evropiane, gjatë studimit të diturive muslimane, që t'i studiojnë ato për t'i ngadhënjyer muslimanët më lehtë, megjithatë është konstatim i përgjithshëm se mendimi dhe shkenca muslimane deri në shekullin XIII, më tepër paraqiste ndikim se sa burim të

⁹² Rozhe Garodi, Op. cit., fq. 22. Muhammed Abdu-rahman Khan, Doprinos muslimana nauci i kulturi, Novi Pazar, 2003, fq. 80.

⁹³ Dzejn I. Smit, op. cit., fq. 349.

⁹⁴ Rozhe Garodi, op. cit., fq. 23. Muhammed Abdu-rahman Khan, op. cit., fq. 80.

informacioneve, që më vonë, në masë të caktuar, do të ndryshojë. Përkundër kësaj gjendjeje, gjuha arabe edhe më tej do të vazhdojë të ndikojë në Evropë në fushën e filozofisë dhe shkencës. El-Kindiu, El-Farabiu, Err-Rraziu, Ibn Sinai, Hajjami, Ibn Rushdi, El-Gazaliu, Ibn Tufejli, Ibn Halduni e intelektualë tjerë muslimanë, do të jenë objekt studimi dhe hulumtimi për evropianët deri vonë, në shekullin XVIII-XIX.⁹⁵

Këtë kaptinë do ta përfundojmë me fjalët e priftit Doshen, i cili transmeton fjalët e Mihail Sirianit:

*“Zoti i hakmarrjeve, kur i pa keqbërjet e romakëve, të cilët, kudo që vinin, i plaçkitnin kishat dhe manastiret tona, pamëshirshëm na detyronin të besojmë ashtu si besojnë ata, i dërgoi nga Jugu bijtë e Ismailit, që të na shpëtojnë dhe mbrojnë. Për ne, kjo, ishte gjë mjaft e madhe që të lirohemi nga egërsia dhe dhuna e romakëve dhe që, pas kësaj, të kënaqemi në paqë të madhe dhe në qetësi të vërtetë.”*⁹⁶

Rogjer Bekoni, filozofi më i madh perëndimor i shekullit XIII, i cili në etikën sociale, në idenë mbi qytet-shtetin dhe në filozofinë e religjionit ka ndjekur Ibn Sinain, zëshëm, pohon: *“E tërë filozofia buron prej islamit.”*⁹⁷

Në përfundim do të theksojmë një citat më të gjatë nga vepra e famshme *Renaissance des Islams* (Rilindja e Islamit), e orientalistit të madh gjerman, Adam Metz, për të demonstruar një pjesë të thesarit të pasur musliman: *“Pika elementare që e dallon*

⁹⁵ M. M. Sharif, op. cit.

⁹⁶ Rozhe Garodi, op. cit., fq. 83.

⁹⁷ Ibid., fq. 103. M. M. Sharif, II, op. cit., fq. 376.

qytetërimin islam nga Evropa mesjetare kristiane është fakti se për dallim nga e dyta, brenda kufijve të të parit kanë jetuar popuj të besimeve të ndryshme. Domosdoshmëria e koekzistencës ia ka hapur rrugën lindjes së një atmosfere të tolerancës për të cilën Evropa mesjetare nuk ka pasur njohuri. ... Akti i presionit ose i keqtrajtimit të një kristiani që e ka paguar xhizjen nga ana e një muslimani, me qëllim që ai (kristiani) ta pranojë Islamin, është trajtuar si një gjë për të cilën jepet dënimi me vdekje. ...”⁹⁸

**Pelegrinët kristianë si udhëlidhës ndërmjet
qytetërimit kristiano-musliman & Braktisja e
rastit për njohje dhe afrim mendimesh**

Hulumtuesit dhe pelegrinët përgjatë tërë kohës së mesjetës vizituan Palestinën, vendin e shenjtë Jerusalemin dhe vendet tjera. Këto vizita ishin burimi kryesor i njohurive që evropianët i arrinin për muslimanët, të cilët jetonin dhe sundonin aty.

Këto vizita filluan me njohjen e kristianizmit nga ana e perandorit romak, Konstantinit, për t'u popullarizuar me kalimin e kohës. Me islamizimin e këtyre tokave, dëshira për vizitimin e vendeve të shenjta, u rrit, kryesisht për dy faktorë:

⁹⁸ Adam Metz, Die Renaissance des Islams, Heidelberg, 1922, fq. 29-32, në: Ahmet Davutoglu, op. cit., fq. 44.

1. *Për qëllime politike*, që kristianët t'i mbajnë lidhjet me Jerusalemin dhe në këtë mënyrë të dëftojnë praninë e tyre aty, qoftë edhe simbolikisht.

2. *Për qëllime fetare*, të cilat i motivonin kisha dhe vetë klerikët si një lloj i vetëpendimit.⁹⁹

Se Perëndimi ka qenë i interesuar që pelegrinimi i kristianëve në vendet e shenjta të zhvillohet normalisht tregon edhe marrëveshja ndërmjet Karlit të Madh dhe halifit musliman, Harun Err-Reshidit.¹⁰⁰

Këto vizita i ndihmonte edhe pelegrinimi i personaliteteve të mëdha fetare dhe politike kristiane, të cilët ndikonin te masa për masovizimin e pelegrinazhit, sidomos kur udhëtohej në mënyrë të organizuar.

Deri në shekullin XI numri i vizitorëve që rritur, kryesisht, për shkak se muslimanët i respektonin kristianët nga obligimi fetar që e kishin nga tekstet fetare, por edhe për shkak se u hapën rrugë të reja të depërtimit deri në vendet e shenjta. Kalimi i Hungarisë në kristianizëm dhe konstituimi i mbretërisë normane në Itali, e ndihmoi këtë masovizim, sepse, ata, si besimtarë të rinj, posedonin zell dhe kontribuonin materialisht për vendet e shenjta. Edhe në shekullin XIII kemi disa marrëveshje ndërmjet muslimanëve dhe kristianëve për sigurimin e rrugëve për vizitorët kristianë.¹⁰¹

Struktura e vizitorëve tregon se shumica e tyre ishin nga shtresat e ulta. Por, kishte edhe nga shtresat e mesme e të larta. Është karakteristike se qoftë nga shtresa e ulët qoftë nga shtresa e lartë, kishtarë apo laike, kemi

⁹⁹ Džejn I. Smit, op. cit., fq. 351.

¹⁰⁰ Ibid., fq. 351.

¹⁰¹ Ibid., fq. 352.

shumë pak shënime nga kjo kohë. Përshtypjet e njerëzve që kanë lënë shënime tregojnë se as kristianët, por as muslimanët nuk kanë pritur se do të gjejnë te pala tjetër diç interesante për t'u shënuar. Me fillimin e kryqëzatave filloi të ndryshojë edhe gjendja e informacioneve. Serioziteti i ndërmarrjeve ushtarake, angazhimi shumëpërmasash i kryqëzatave, ndikoi që të dyja palët të studiojnë palën kundërshtarë për qëllime *ushtarake* - për nënshtrimin më të lehtë të muslimanëve dhe për qëllime *fetare* - për konvertimin më të lehtë të muslimanëve.¹⁰² Në këtë mënyrë, kemi përshkrime të hollësishme, fillimisht duke e akuzuar njëri-tjetrin, sidomos pala kristiane atë islame, por më vonë duke i zbutur tonet, meqë pala kristiane pa se pasardhësit e saracenëve (muslimanëve) meritojnë kujdes më të madh si në aspektin fetar, ashtu edhe në atë politik, ekonomik, social, kulturor, moral etj.¹⁰³

¹⁰² Ibid., fq. 353.

¹⁰³ Derisa, muslimanët e njohin Kristianizmin si fe me prejardhje hyjnore, kristianët, deri në ditët e sotme, nuk i njohin Islamin për fe hyjnore. Në rastin më të mirë, vetëm me Koncilin e vitit 1962-1964 zbutet armiqësia e kristianëve ndaj muslimanëve. Por, kjo zbutje, ende nuk i ka prekur edhe klerikët kristianë që veprojnë në tokat shqiptare (nga Mesjeta e) deri sot. Džejn I. Smit, op. cit., fq. 353. Shih: Nexhat Ibrahim, Islami në trojet iliro-shqiptare op. cit.; Seyyed Hossein Nasr, Srce Islama, Sarajevë, 1423 h./2002; Shtresimet e identitetit kulturor shqiptar, Prishtinë, 2003.

Fërkimet ushtarake ndërmjet Lindjes islame dhe Perëndimit kristian & Kryqëzatat: Krim institucional atëherë e sot

/Kryqëzatat: Kompleksiviteti i shkaqeve, i motiveve dhe i pasojave/

Shikuar objektivisht, Luftërat kryqëtare gjatë shekujve XII-XIV ishin vetëm një kaptinë mesjetare në marrëdhëniet dhe fërkimet e gjata Orientalo-Oksidentale (persiano-bizantine) dhe islamo-kristiane deri në ditët e sotme (luftërat aktuale antiislame). Luftërat kryqëtare apo Kryqëzatat në mënyrë më specifike paraqisnin reaksionin e Evropës kristiane kundër Azisë muslimane, e cila ishte në ofanzivë nga viti 632, kur kaloi në Siri, Azi të Vogël, Spanjë, Sicili etj.¹⁰⁴

Shkaqet e drejtpërdrejta për Kryqëzatat ishin të llojllojshme, por ato më kryesore ishin raportet e misionarëve kristianë, pelegrinëve, tregtarëve e të tjerëve se prej vitit 638 kur Jerusalemi ra nën pushtimin musliman, d.m.th. se pas katër shekuj të lirisë së udhëtimit të pelegrinëve në vendet e shenjta kristiane ata po pengoheshin, maltretoheshin, si dhe rrënimi i Kishës së Varrit të shenjtë, nga ana e El-Hakimit, në vitin 1009. Gjendja sidomos eskaloi pas vitit 1076, kur Jerusalemin e pushtuan Turqit Selxhuk, e të cilët arritën deri te Konstantinopoli, e për të cilët nuk kishte fjalë të mira.

¹⁰⁴ Filip Hiti, op. cit., fq. 573. Džejn I. Smit, op. cit., fq. 354. Sidni Peinter, op. cit., fq. 231 e tutje.

Ideja për hakmarrje rritej çdo herë e më tepër, për të marrë përmasa dramatike, me apelin për ndihmë të carit të Konstantinopolit, Aleksije Komneni I, drejtuar papës Urbanit II. Papa Urbani II, i motivuar me bashkimin e kishës greke dhe romake, më 26. 11. 1095, mbajti fjalimin në *Koncilin e Klermonit*, në juglindje të Francës, në të cilin bëri thirrje për çlirimin e “*Kishës së Varrit të shenjtë, që atë ta marrin nga duart e racës së pafe dhe këtë racë ta nënshtrojnë*”.¹⁰⁵

Sipas F. Hitit, ky fjalim i papa Urbanit II mbase është fjalimi më me efekt në tërë historinë kristiane, sepse me parullën *Deus vult* (Kështu dëshiron Zoti), ky fjalim infektoi të gjithë. Kjo masë e tubuar, e cila dinte shumë pak për muslimanët, por edhe për vetë kristianët e këtyre vendeve, e formuar kryesisht nga frankët dhe normanët dhe kriminelët e ndryshëm, karrieristët, tregtarët, sillej në mënyrë jotolerante dhe ksenofobike. Ngushtësia e shpirtit, e fuzionuar me entuziazmin fetar për çlirimin e Vendeve të shenjta, nxiti përqëndrim të jashtëzakonshëm të njerëzve dhe, ndoshta, për herë të parë pas disa shekujve, nxiti luftën ofenzive kundër vendeve muslimane¹⁰⁶, të udhëhequra nga kryqi si shenjtë njohëse, që do t’i shenjojë kristianët deri në kohët tona.¹⁰⁷

Klasifikimi apo përkufizimi i luftërave kryqtare në numër, shtatë, nëntë apo numra tjerë, nuk është i

¹⁰⁵ Filip Hiti, op. cit., fq. 574. Džejn I. Smit, op. cit., fq. 354.

¹⁰⁶ Filip Hiti, op. cit., fq. 574. Džejn I. Smit, op. cit., fq. 354.

¹⁰⁷ Rouzmer Moris, Severna Evropa osvaja mediteran, në: Džordž Holms, Oksordska Istorija Srednjovekovne Evrope, Beograd, 1998, fq. 204-212. Mehmed Karahodžić, Jerusalim – Bejtul-Makdis, Visokë, 2002, fq. 70-74.

qëlluar, sepse ato kanë qenë në kontinuitet, herë më të mëdha e herë më të vogla. Kishte edhe luftëra qytetare, me primesa fetare por edhe të dominimit politiko-ekonomik. Përkufizimi që ofron F. Hiti duket më i arsyeshëm, sepse ky përkufizim nuk ndjek kuantitetin, numrin e luftërave, por kahjet dhe ndryshimet shoqërore, që kishin nxitur dhe shkaktuar konfliktet dhe kontaktet ushtarake, tregtare, kulturore etj.¹⁰⁸

Mirëpo, shekulli XII shënon kthesë në marrëdhëniet islamo-kristiane. Entuziazmi fillestar i sunduesve dhe i elitës kristiane filloi të shndërrohej në kënaqësi dhe luks, shkapërderdhje dhe përçarje rreth dominimit të territoreve, nga një anë, dhe forcimi i muslimanëve nga ana tjetër, e ktheu gjendjen në favor të muslimanëve. Angazhimet e Zangit, Salahudinit dhe memelukëve bënë që territoret e pushtuara nga evropianët të çlirohen.¹⁰⁹

Mirëpo, meqë në këtë rast nuk do t'i kushtohet rëndësi pikëpamjes ushtarake, sepse kohëzgjatja e luftërave aktive ishte më e vogël se kohëzgjatja e paqës, theksin do ta vendosim në periudhat e paqës, kur

¹⁰⁸ F. Hiti ofron ndarjen vijuese: 1) Periudha e pushtimeve, që zgjati deri në vitin 1144, kur Atabeg Zangi nga Mausili e ktheu Ruhin; 2) Periudha e reaksionit musliman, të cilën e filloi Zangi, kurse e përfundoi Salahuddin Ejjubi me fitoret brilante; 3) Periudha e luftërave të vogla qytetare, në të cilat ejjubitet siriano-egjiptian dhe memelukët egjiptian luajtën rol të rëndësishëm, e cila përfundoi në vitin 1291, kur kryqtarët humbën pikëmbështetjen e fundit në tokën siriane. Gjerësisht: F. Hiti, op. cit., fq. 574. Rouzmer Moris, op. cit., fq. 212 e tutje.

¹⁰⁹ F. Hiti, op. cit., 580-593. Sidni Painter, op. cit., fq. 231-253 e tutje.

kristianët dhe muslimanët, ndonëse fetarisht, moralisht, politikisht, ekonomikisht dallonin nga njëri-tjetri, ishin të detyruar të bashkëjetojnë.

Rezultatet e këtyre fërkimeve ishin se shumë shpejtë u hoq bindja mashtruese e kristianëve se ata ishin më superiorë se muslimanët, se muslimanët janë popuj primitiv me nivel të ulët kulturor. Përkundër armiqësisë, ata këtë në mënyra të ndryshme edhe e pranuan pas kthimit të tyre në Evropë. Pasi ishin pakicë në vendet e pushtuara, të huajt i ndërruan rrobat e tyre evropiane me rroba më komode të vendit, e ndërruan edhe mënyrën dhe llojin e ushqimit, për shkak të kushteve tjetërfare nga ato të vendit të tyre, kopjuan edhe mënyrën e ndërtimit, banimit dhe fjetjes, të oborreve të gjera me ujë të rrjedhshëm dhe me shumë lule. Kristianët kërkuan ndihmën mjekësore të mjekëve muslimanë, sikur Amalriku I.¹¹⁰ Kristianët punësuan muslimanë në punët e tyre tregtare e zejtare dhe disa herë formuan ekspedita mbikqyrëse për mbrojtjen e karvaneve, udhëtarëve dhe lëvizjeve të njerëzve.¹¹¹

Bashkëpunimi ishte edhe në ato fusha që fillimisht ishin të paimagjinueshme. Kristianët nga nevoja për dominim kundrejt rivalëve të tyre kristianë, herë-herë kërkonin alencë me muslimanët brenda territoreve të pushtuara, por edhe me sunduesit

¹¹⁰ Muhammed Kamil Husejn, Uticaj u medicini i farmakologiji, në: Arapsko-islamski uticaj na evropsku renesansu, op. cit., fq. 196.

¹¹¹ F. Hiti, op. cit., fq. 580-581.

Shih dokumente të Kryqëzatave: Foucher de Chartres, Gesta Francorum Hierusalem peregrinantium, XXXVII, bot. C. H. C., Hist. occidentaux, III, fq. 468, në: Marko Šunjić, Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka, Sarajevë, 1980, fq. 173. Shih faqet: 168-174.

muslimanë jashtë tyre. Synimi i këtyre aleancave ishte si për nevoja të brendshme ashtu edhe për përçarjen e muslimanëve dhe e kundërta.¹¹²

Tërheqja e trupave ushtarake kristiane nga Akra, në vitin 1291, ishte fundi i Kryqëzatave. Filloi periudha e analizave për kristianët dhe zbulimi i faktorëve për humbjen e tyre. Priftrinjtë hartonin plane për armatën unike evropiane që do t'i sulmonte dhe nënshtrohte fetarisht vendet muslimane; ekonomistët dhe pasanikët tregtarë i ndihmonin të arriturat shkencore sërish për interesat e tyre ekonomik; kurse sunduesit dërgonin ekspedita ushtarake për mbrojtjen e interesave të tregtisë së tyre në limanet muslimane dhe udhëkryqet strategjike. Vendosën se evropianët duhet mësuar gjuhën e popujve që dëshirojnë t'i nënshtrojnë, t'i mësojnë shkencat e tyre fetare dhe botërore. Hapën disa shkolla, angazhuan dijetarë muslimanë ose angazhuan robër muslimanë nga luftërat e ndryshme. Me këto veprime filluan edhe pushtimet e para serioze të evropianëve të vendet muslimane, në tokë dhe det.¹¹³ Filloi fazë e re e pushtimeve evropiane në vendet muslimane dhe të tjera, që nuk do të ndalet deri në ditët e sotme, me alencat evropiane, në Bosnjë, Shqipëri, Kosovë, Çeçeni, Afganistan, Irak dhe në vendet tjera të cilat janë pajtuar me pozitën okupuese sikur janë Arabia, Jordania, Kuvajti, Emiratet, Egjipti, Turqia e shumë vende të tjera, diku më shumë e diku më pak.

¹¹² Džejn I. Smit, op. cit., fq. 358.

¹¹³ Arapsko-islamski uticaj na evropsku renesansu, op. cit., fq. 261-262.

Fundi i mesjetës dhe fillimi i kohës së re & Nga apokalipsa në apokalipsë

Periudha, gati njëmijë vjeçare, e fërkimeve islamo-kristiane në pjesë të ndryshme të Evropës dhe Azisë rezultoi disa ndodhi që tregojnë shenjat e kalimit nga Mesjeta në Kohën e Re. Dy ndodhi meritojnë vëmendje të veçantë: në Lindje - pushtimi i Konstantinopolit nga Perandoria muslimane Osmane dhe në Perëndim - humbja dhe përndjekja përfundimtare e muslimanëve nga Spanja në fund të shekullit XV (1492).

Depërtimi i ngadalshëm, por i sigurtë, i turqve selxhukë, e më vonë osmanë në Anadoll, në fillim të shekullit XI e më tej, ishte në dëm të kristianëve. Kjo bëri që, në vitin 1453, Sulltan Mehmeti II Fatihu ta pushtojë Konstantinopolin. Në historinë e tij të gjatë, Konstantinopoli, dy herë u pushtua: herën e parë, u pushtua nga Kryqtarët kurse herën e dytë nga muslimanët. Marrja e këtij qyteti ndryshoi rrjedhat në historinë botërore dhe sërish hapi rrugë kërcënuese për pushtimin e Evropës. Kjo, edhe thuhet, u realizua, me rrethimin e gjatë, por të pasuksesshëm të Vjenës, në vitin 1529.¹¹⁴

Në anën tjetër, në Spanjë, Andaluzi, ishte e kundërta. Muslimanët zvogëloheshin ndonëse, fillimisht, nën sundimin kristian gëzonin njëfarë autonomi fetare etj.. Mirëpo, me kalimin e kohës, të drejtat e tyre u

¹¹⁴ Džejn I. Smit, op. cit., fq. 359.

redukuan në minimum. Atyre iu ndalua e drejta fetare, xhamitë u shndërruan në kisha, muslimanët detyroheshin të bartin rroba të veçanta dhe të përulen para kryqit në manastire. Bashkë me muslimanët pësonin edhe hebraikët. Kryqimi i muslimanëve, më, nuk ishte gjë e preferuar, por e detyruar. Muslimanët përballeshin me tri alternativa: 1) Konvertimi (i dhunshëm); 2) Shpërngulja (e detyrueshme); 3) Vdekja. Ata që dëshironin të shpërnguleshin nuk iu mundësohej t'i merrnin fëmijët e tyre me vete.¹¹⁵ Kështu, pajtimi ndër fetar islam dhe judaisto-kristian, që ishte arritur një kohë, nën sundimin musliman në Spanjë, në shekullin XV dhe XVI, u rrënuar deri në fund. Paragjykimet ndonëse ishin heshtur, sërish u ngritën deri në kulminacion, që do të rezultojë me tretjen e muslimanëve dhe hebraikëve nga Spanja. Muslimanët në Spanjë, si studentë apo punëtorë, do të kthehen vetëm në shekullin XX.

¹¹⁵ Ibid., fq. 360-561.

Në vend të përfundimit
& Vëllezër nga Adami dhe Eva, ejani të
kuvendojmë gju në gju!

Marrëdhëniet islamo-kristiane gjatë shekujve janë karakterizuar me ngritje dhe rënie, duke dominuar marrëdhëniet e moskuptimit dhe luftërave të përgjakshme. Derisa, rrafshi historik është përplotë abuzime dhe nuk është medoemos çdoherë reflektim i Islamit por edhe i Kristianizmit si fe, filozofi, kulturë e qytetërim, rrafshi teorik nuk ka arsyetim për keqkuptim dhe marrëdhënie të këqija ndërfitare. Deri sa Islami pranon prejardhjen hyjnore të Judaizmit dhe Kristianizmit, judeo-kristianët edhe deri sot nuk kanë pranuar prejardhjen hyjnore të Islamit. Deri sa muslimanët e pranojnë Mojsien /Musain/ dhe Jezusin /Isain/ për pejgamberë të Zotit dhe Torën /Tewratin/ dhe Ungjullin /Inxhilin/ për libra hyjnorë, judeo-kristianët as Muhammedin a.s., as Kur'anin, nuk e pranojnë për hyjnorë. Këtu edhe qëndron tërë problemi, gjatë gjithë historisë.

Për kapërcimin e këtij problemi duhet afruar qëndrimet e njohjes reciproke islamo-kristiano-judiaste. Këtë ftesë Kur'ani e ka bërë që moti, por nuk ka gjetur bashkëbisedues. Profesori i një prej universiteteve evropiane në tubimin shkencor në Teheran ka thënë: *“Perëndimit i nevojiten vlerat shpirtërore të Lindjes, sepse Lindja, në këtë pikëpamje është shumë më e pasur se Perëndimi. E nëse lindorët i përdorin prodhimet*

perëndimore, atëherë edhe perëndimorët, do të duhej t'i përdorin vlerat shpirtërore të Lindjes."¹¹⁶

Mendojmë se porosia e Koncilit II të Vatikanit, në vitin 1962-1964, se *“edhe pse gjatë shekujve shumë mosmarrëveshje dhe armiqësi ka pasur ndërmjet kristianëve dhe muslimanëve, Koncili i thërret që të gjithë ta harrojnë të kaluarën dhe që sinqerisht të angazhohen në mirëkuptimin e ndërsjellë, sikur edhe ta mbrojnë dhe bashkërisht ta përparojnë për të gjithë njerëzit drejtësinë shoqërore, vlerat morale, paqën dhe lirinë”*¹¹⁷ duhet materializuar në rrafshin konkret politik, ekonomik, social, kulturor, shkencor etj. Praktika aktuale, tejet brutale dhe rrënuese ofron perspektivë të zymtë për një dialog të mirëfilltë mirëkuptimi ndërfaqetar dhe porositë e Koncilit duken më tepër shprehje josinqeriteti dhe hipokrizie.

Megjithatë, Islami dhe Kristianizmi duhet dhe mund të bashkëekzistojnë nëse respektojnë njëri-tjetrin. Diversiteti fetar, moral, kulturor e të tjera, nuk bën të bëhet mollë sherri, por faktor integrues dhe i mirëkuptimit. Ndoshta duhet filluar në rrafshin lokal dhe në çështjet që na bashkojnë, që hap pas hapi, të trajtohen edhe çështjet që na ndajnë.¹¹⁸ Ashtu si bota bimore që di

¹¹⁶ Sayid Mujtaba Rukni Musawi Lari, Islam i zapadna civilizacija, Sarajevë, 1998, fq. 11.

¹¹⁷ Maurice Barrmans, op. cit., fq. 35.

¹¹⁸ Maurice Barrmans, op. cit., 35-44.

Apelet për dialog ndërfaqetar të disa prijësave fetarë katolikë në Kosovë, duke e marrë parasysh angazhimin e tërësishëm të tyre, më tepër i ngjan një marketingu politik, se një nisme të sinqertë. Shih për këtë pjesëmarrjen e Dom Lush Gjergjit në një Tubim ndërkombëtar në Shkup dhe shkrimet dhe paraqitjet publike të tjera të tij: Dialogu mes civilizimeve, Tribuna ndërkombëtare e organizuar

t'i harmonizojë dallimet e veta brendapërbrenda një kopshti dhe para shikuesit të ofrojë bukuri fascinuese, ashtu edhe bota njerëzore do të duhej të vepronte.

nga Logos-A më 13. shtator 2000 në Shkup, Shkup, 2003, fq. 82 e tutje.

Literatura

1. Aligieri, Dante, Komedia Hyjnore, botimi II, Prishtinë, 1981.
2. Arapsko-islamski uticaj na evropsku renesansu, Sarajevë, 1987.
3. Arnold, Thomas W., The Preaching of Islam – A History of the Propagation of the Muslim Faith, Lahore, Third reprint edition, 1968.
4. Azizussamed, Ulfe, Islami dhe kristianizmi, bot. II, Tetovë, 1997.
5. Biblijski leksikon, botimi III, Zagreb, 1988.
6. Birken, Andreas & Gerlach, Hans-Hening, Atlas historik, Shkup, 2003.
7. Cave, M. A. C., Is the Trinity Doctrine Divinely Inspired?, botimi I, Rijad, 1997.
8. Corbin, Henry, Historia e filozofisë, I-II, Shkup, 1997.
9. Davutoglu, Ahmet, Vetëperceptimet e qytetërimeve, Prishtinë, 2002.
10. Dialogu mes civilizimeve (Tribuna ndërkombëtare e organizuar nga Logos-A më 13. shtator 2000 në Shkup), Shkup, 2003.
11. Dosja Kuds, Shkup, 1424 h./2003.
12. Ebu Sulejman, Abdulhamid A., Drejt një teorie islame për marrëdhëniet ndërkombëtare, Shkup, 1419 h./1998.
13. El-Ehwani, Ahmed Fuad, Filozofia islame, Prizren, 2002.
14. Enciklopedija živih religija, Beograd, 1990.

15. Espozito, Džon L. (ed.), Oksfordska istorija islama, Beograd, 2002.
16. Espozito, John L., Islamska prijetnja - mit ili stvarnost, Zivinice, 2001.
17. Es-Siba'i, Mustafa, Orientalizam i orientalisti – za i protiv, Zenicë, 2003.
18. Feraj, Husamedin, Skicë e mendimit politik shqiptar, Shkup, 1999.
19. Frashëri, Sami, Përhapja e islamizmit, Prizren, 1989/1410.
20. Frashëri, Sami, Qytetërimi islam, Shkup, 2002.
21. Gams, Andrija, Biblija i drustvo, Novi Sad, 1979.
22. Garodi, Rozhe, Dialogu i Rozhe Garodisë me mendimtarët muslimanë – Islami dhe kultura, Sarajevë, 1411 h./1991.
23. Hamidullah, Muhammed, Muhammed a.s., I – Zivot, Sarajevë, 1977.
24. Harrington, Wilfrid J., Uvod u Novi Zavjet, Zagreb, 1983.
25. Hiti, Filip, Istorija arapa od najranijih dana do danas, botimi II fototip, Sarajevë, 1988.
26. Holms, Džordž, Oksfordska Istorija Srednjovekovne Evrope, Beograd, 1998.
27. Hosein, Imran N., Jerusalem u Kur'anu, Sarajevë, 2003.
28. Ibn Hisham, Es-Siretu'n-nebevijeh, Libri 1, Pjesa 1-2, Kairo, pa vit botimi.
29. Ibrahim, Nexhat, Islami në trojet iliro-shqiptare gjatë shekujve, Shkup, 1998 (www.zeriislam.com).
30. Ibrahim, Nexhat, Islami dhe muslimanët në tokat shqiptare dhe në ballkanin mesjetar, /shekujt IX-XV/, Shkup, 2003.

31. Ibrahim, Nexhat, Islami në Ballkan para shekullit XV, Prizren, 2000.
32. Karahodžić, Mehmed, Jerusalim - Bejtul-Makdis, Visokë, 2002.
33. Khan, Muhammed Abdu-Rahman, Doprinos muslimana nauci i kulturi, Novi Pazar, 2003.
34. Komelja, Beatris, Španska inkvizicija, Beograd, 2003.
35. Kur'an s prijevodom znacenja na bosanski jezik, përktheu Besim Korkut, Rijad, Arabi, pa vit botimi.
36. Kur'an-i, Përkthim me komentim në gjuhën shqipe, përktheu Sherif Ahmeti, Medine, Arabi, 1413 h.
37. Kureshi, Sultan Ahmed, Letters of the Holy Prophet, Muslim Educational Trust, Book Market, Main Bazar, Lhr.
38. Lari, Sayid Mujtaba Rukni Musawi, Islam i zapadna civilizacija, Sarajevë, 1998.
39. Leon-Dufour, Xavier, Rječnik Biblijske Teologije, botimi III, Zagreb, 1988.
40. Mudevver, Taha, Andaluzia dhe Perandoria osmane, Shkup, 1415 h./1995.
41. Nasr, Seyyed Hossein, Srce Islama, Sarajevë, 1423 h./2002.
42. Novi Mual-lim – časopis za odgoj i obrazovanje, nr. 9/2002, Sarajevë.
43. Nur – Časopis za kulturu i islamske teme, no. 38/2003, Beograd.
44. Painter, Sidni, Istorija Srednjeg veka, Beograd, 1997.
45. Pekarić-Dino, Hajrudin, Sljedbenici knjige, Tuzla, 2003.
46. Čorlukić, Filip, Kamo ideš čovječe, Zagreb, 1983.
47. Rahman, Fazlur, Duh islama, Beograd, 1983.

48. Said, Edward W., *Orijentalizam*, Sarajevë, 1999.
49. *Savjest i sloboda, përmbledhje punimesh*, Zagreb, 1980.
50. *Savjest i sloboda, përmbledhje punimesh*, Zagreb, 1985.
51. Silajdžić, Adnan, *Islam u otkriću kršćanske Evrope*, Sarajevë, 2003.
52. Smailagić, Nerkez, *Leksikon islama*, Sarajevë, 1990.
53. Spahić, Mustafa, *Povijest islama*, Travnik, 1997.
54. *Svijet islama*, Beograd, 1979.
55. Sharif, M. M., *Historija islamske filozofije*, I-II, Zagreb, 1988.
56. Shelebij, Ahmed, *Mewsuatu't-tarihi'l-islamijji we'l-hadareti'l-islamijjeti*, pjesa 5, botimi IV, Kairo, 1979.
57. *Shtresimet e identitetit kulturor shqiptar*, Prishtinë, 2003.
58. Šunjić, Marko, *Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka*, Sarajevë, 1980.
59. Džait, Hišam, *Evropa i Islam*, bot. II, Sarajevë, 1989.
60. Watt, W. Montgomery, *Muhamed prorok i državnik*, Sarajevë, 1989.